

บทที่ ๓

การตุนพุทธประวัติและหลักธรรมที่สอดแทรกในพุทธประวัติ

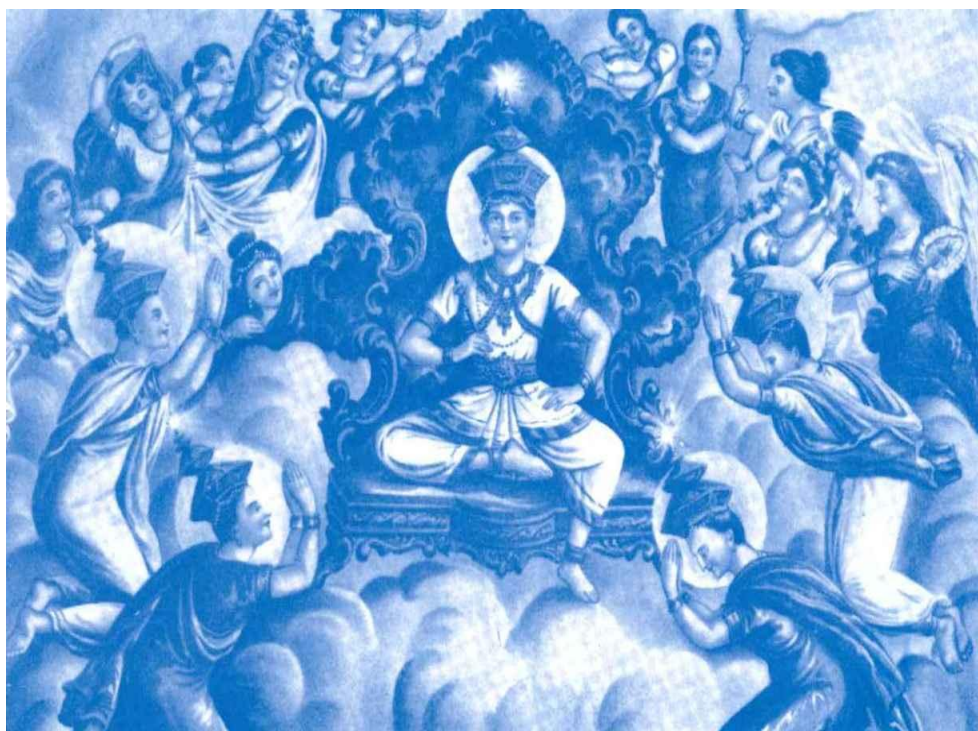
ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการตุนพุทธประวัติ ในหนังสือพุทธประวัติประกอบภาพ โดยมุ่งเน้นการอธิบายเนื้อหาสาระตอนประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และเหตุการณ์ปรินิพพาน และเพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือในเนื้อหาที่ศึกษา ผู้วิจัยจึงอ้างอิงแหล่งข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถาประกอบการอธิบายภาพการตุนพุทธประวัติ นอกจากนี้ผู้วิจัยจะศึกษาคุณสมบัติของผู้สอนตามแนวพุทธวิธี รวมถึงศึกษาวิธีการสอนธรรมะแก่เด็กในสมัยพุทธกาล เช่น พระพุทธองค์ทรงสอนสามเณรอาฬุเป็นต้นเพื่อให้เห็นตัวอย่างวิธีการสอนธรรมะแก่เด็ก ดังนั้น ในหนังสือการตุน “พุทธประวัติประกอบภาพ” ที่ผู้วิจัยใช้เป็นเครื่องมือประกอบการวิจัยภาคสนามในงานวิจัยนี้ นอกจากจะนำเสนอรูปแบบของภาพการตุนและคำอธิบายที่ปรากฏในหนังสือแล้ว ผู้วิจัยยังได้นำหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา มาเสริมความเพื่อให้เกิดความชัดเจนเชื่อถือได้ในการอธิบายเรื่องราวของการตุนพุทธประวัติและการศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่สอดแทรกในการตุนพุทธประวัติ

๓.๑ เนื้อหาสาระของหนังสือการตุนพุทธประวัติประกอบภาพ

พุทธประวัติ คือ ประวัติของพระพุทธเจ้า เรื่องราวต่างๆ ของพระพุทธเจ้า ตลอดถึงเรื่องราวต่างของบุคคลและสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า นอกจากจะมีเนื้อหาที่ประวัติของพระพุทธเจ้าแล้วยังมีเนื้อหาที่เป็นประวัติพระสาวก ประวัติสถานที่ เหตุการณ์และประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วด้วย เหตุการณ์ในพุทธประวัติ เป็นรวบรวมได้จากพระไตรปิฎกโดยเก็บเนื้อหาซึ่งกระจายอยู่ในพระวินัยบ้าง พระสุตตบ้าง มาจัดลำดับให้เป็นเรื่องราวติดต่อกันไปตามเหตุการณ์จริง นำเนื้อหาจากคัมภีร์อรรถกถาเข้ามาเสริมบ้างเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น^๑ ข้อมูลดังต่อไปนี้เป็นการประมวลเนื้อหาสาระของหนังสือการตุนพุทธประวัติประกอบภาพ โดยเป็นการสรุปสาระสำคัญของพุทธประวัติ พร้อมทั้งแสดงภาพการตุนพุทธประวัติตอนสำคัญๆ ดังต่อไปนี้

^๑ โอม รัชเวทย์, “แนวทางการผลิตสื่อการตุนพุทธประวัติ”, หนังสือพิมพ์คม-ชัด-ลึก ออนไลน์, (ฉบับวันอังคารที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๖).

แผนภาพที่ ๑ : พระอินทร์ พระพรหม และเหล่าเทพดาบนสรวงสวรรค์ พากันไปอัญเชิญ
สันดุสิตเทพบุตรให้ลงมาจุติ เพื่อให้มนุษย์โลกปฏิบัติตามคลองธรรม

หลักฐานในพระไตรปิฎกกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ว่า (พระพุทธรองค์ตรัสเล่าว่า)

“ในกาลใด เราเป็นเทพอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ในกาลนั้น เรามีชื่อว่าสันดุสิตเทพบุตร เทวดาในหมื่นจักรวาล ได้มาประชุมกันแล้ว ประณมมือกล่าวอัญเชิญเราว่า ‘ข้าแต่พระมหาวิระบัดนี้ ถึงเวลาสมควรของพระองค์แล้ว ขอเชิญพระองค์เสด็จจุติในพระกรรมมารดา ตรัสรู้สมบัติช่วยสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้น (สังสารวัฏ) เกิด’ ขณะเมื่อเราจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงสู่ครรภ์นั้น โลกธาตุมีหมื่นจักรวาล แผ่นดินก็ไหวขณะเมื่อเรามีความรู้สึกตัว ประสูติจากพระกรรมมารดานั้นทวยเทพก็พากันสาธุการ หมื่นจักรวาลก็ไหว ในการก้าวลงสู่พระกรรมมารดาและการประสูติ ไม่มีใครเสมอด้วยเรา เราเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในการตรัสรู้และในการประกาศพระธรรมจักร”^๒

^๒ ขุ.พุทท. (ไทย) ๓๓/๖๖-๗๐/๕๖๕.

แผนภาพที่ ๒ : พระนางสิริมหามายา ประสูติเจ้าชายสิทธัตถะ^๓ ณ สวนลุมพินีวัน ในวันเพ็ญกลางเดือน ๖ ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี (ลุมพินี ปัจจุบันคือ ตำบลรุมมินเด ประเทศเนปาล)

แผนภาพที่ ๓ : พระเจ้าสุทโธทนะ พระบิดา พอทราบข่าวว่าพระมเหสีสิริมหามายาประสูติพระโอรสก็ทรงยินดีพระทัย จึงพร้อมราชบริพารมารับพระนางเสด็จกลับนครกบิลพัสดุ์

^๓ ข้อความในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ระบุไว้ว่า “เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่งประทับยืนอย่างมั่นคงด้วยพระบาททั้งสองที่เสมอกันบนพื้นปฐพี ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ เสด็จดำเนินไป ๗ ก้าว ขณะที่หมู่เทวดากันเศวตฉัตรตามเสด็จ ทอดพระเนตรไปยังทิศทั้งปวงแล้วทรงเปล่งอาสภิวาจา (พูดอย่างองอาจ)ว่า ‘เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป’ (ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๐๗/๒๔๐-๒๔๑).

แผนภาพที่ ๔ : อสิตดาบสเข้าเฝ้าแสดงความยินดีเมื่อเห็นพระกุมารมีลักษณะเป็นมหาบุรุษจึงทำนายว่าถ้าครองฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกผนวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก

แผนภาพที่ ๕ : เมื่อเจ้าชายสิทธัตถกุมารประสูติได้ ๗ วัน พระนางสิริมหามายาก็ถึงคต พระเจ้าสุทโธทนะจึงมอบให้พระนางปชาบดีโคตรมีซึ่งเป็นพระน้านางเลี้ยงดูต่อมา

แผนภาพที่ ๖ : เมื่อเยาว์วัยในพิธิแรกนา เจ้าชายสิทธัตถะบำเพ็ญสมาธิจนเกิดปาฏิหาริย์ ทำให้พระเจ้าสุทโธทนะ สนม กำนัน และข้าราชการบริพารถวายความเคารพโดยทั่วกัน

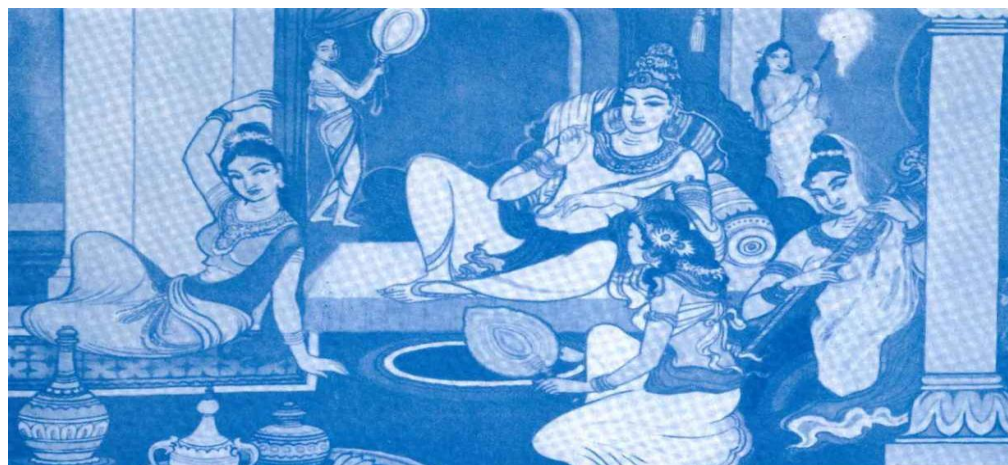
แผนภาพที่ ๗ : ในวัยหนุ่ม เจ้าชายสิทธัตถะได้แสดงความสามารถในการยกธนู ประลองศรเหนือกว่าบรรดาเจ้าชายทั้งหลายทั้งในนครกบิลพัสดุ์และเทวทหะ

แผนภาพที่ ๘ : เจ้าชายสิทธัตถะได้อภิเษกสมรสกับพระนางพิมพา ธิดาผู้มีรূปร่างงามของพระเจ้าสุปปพุทธะ เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา

แผนภาพที่ ๙ : เจ้าชายสิทธัตถะทรงมีความสุขสำราญในการครองขราวาสที่พรั่งพร้อมด้วยสมบัติบริวาร ระหว่างนี้ทรงมีพระโอรส ๑ พระองค์ พระนามว่าราหุล

แผนภาพที่ ๑๐ : เมื่อได้ทรงพบเห็นและนึกถึงความแก่ เจ็บ ตาย ที่ครอบงำมหาชนอยู่ทรง เห็นว่าการออกบวชเท่านั้นที่เป็นทางพ้นได้จึงคิดหาทางที่จะออกบรรพชา

แผนภาพที่ ๑๑ : คืนหนึ่งเจ้าชายบรรทมหลับไปตอนหัวค่ำ ทรงตื่นขึ้นมาในตอนดึก เห็น เหล่านักดนตรีที่นอนหลับมีกิริยาอาการต่างๆ กัน น่ารังเกียจจึงตัดสินใจตัดสินพระทัยออกบวช

แผนภาพที่ ๑๒ : เห็นพระนางพิมพาและราหุลโอรสน้อยกำลังหลับสนิท ไม่กล้าปลุกให้ตื่น เพราะเกรงจะถูกพระนางขอร้องและห้ามปราม จึงตัดสินใจออกบวชในคืนนั้น

แผนภาพที่ ๑๓ : เสด็จหนีออกบวชพร้อมด้วยนายฉันทะอำมาตย์คนสนิทและม้ากัณฐกะ ถึงแม้จะมีข่าวว่าอีก ๗ วันสมบัติจักรพรรดิจะมาถึงก็ไม่ทรงรังเกียจ

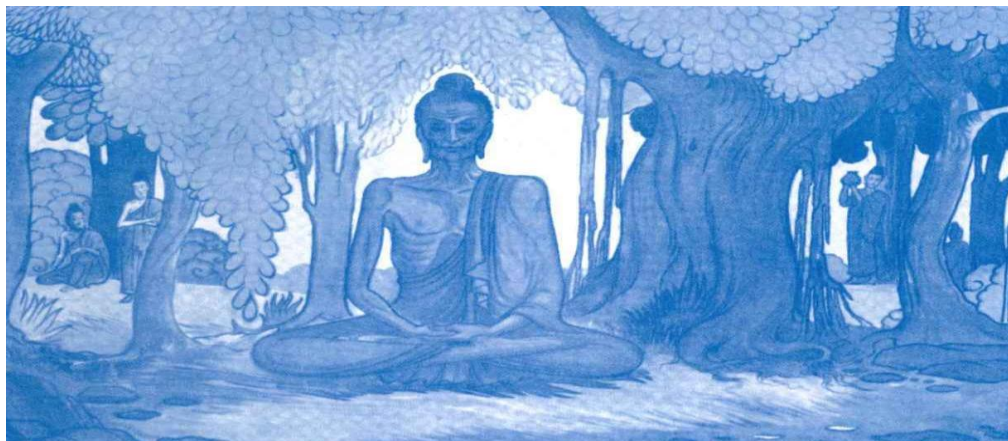
แผนภาพที่ ๑๔ : เสด็จรอนแรมจากนครกบิลพัสดุ์ จนกระทั่งมาถึงริมฝั่งแม่น้ำอนาโณมาซึ่งอยู่ระหว่างแคว้นสักกะกับแคว้นมัลละต่อกันทรงข้ามแม่น้ำนั้น

แผนภาพที่ ๑๕ : ทรงอธิษฐานการเป็นนักบวช ด้วยการตัดมวยผมด้วยพระขรรค์ ครองผ้ากาสาวะ แล้วให้นายฉันทะนำเครื่องทรงและม้ากัณฐกะกลับยังนครกบิลพัสดุ์

แผนภาพที่ ๑๖ : ทรงบำเพ็ญเพียรด้วยการทรมานกาย คืออดอาหารจนร่างกายซูบผอม นานถึง ๖ ปี จนเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้แน่แล้วจึงเปลี่ยนกลับมาเสวยอาหารใหม่

แผนภาพที่ ๑๗ : นางสุชาดา ธิดาของหัวหน้าหมู่บ้าน ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม หุงข้าวผสมน้ำมันใส่ถาดทองคำไปเพื่อบวงสรวงเทวดา ในการที่นางได้บุตรชายสมความตั้งใจ

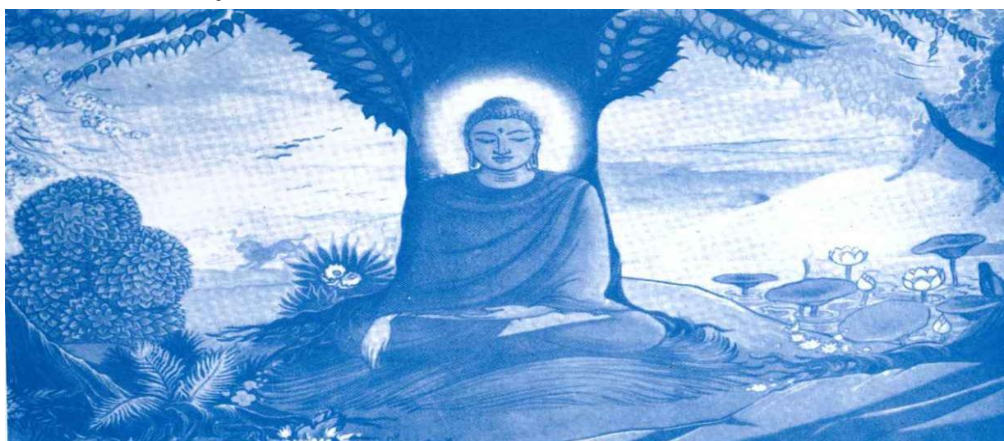
แผนภาพที่ ๑๘ : เมื่อพบพระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่ใต้ร่มไทร ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา นางเข้าใจว่าเป็นเทวดา จึงน้อมข้าวมธุปายาสเข้าไปถวายหมดทั้งถาด

แผนภาพที่ ๑๙ : เมื่อเสวยข้าวมธุปายาสพอมีกำลังวังชาแล้ว มีพญามารและ ๓ ธิดามารมา ลวงล่อให้ลุ่มหลง แต่พระองค์ก็สามารถเอาชนะได้ด้วยทศบารมีที่ทรงบำเพ็ญมา

แผนภาพที่ ๒๐ : หลังจากທີ່พระองค์ทรงเลิกการทรมานตน และละใจไม่ให้ไปพัวพันกับ กิเลสแล้วก็ทรงพบความรู้ใหม่ ๓ ประการ (วิชชา ๓) และความจรงอันประเสริฐ ๔ ประการ (อริยสัจจ ๔)

แผนภาพที่ ๒๑ : ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในตอนใกล้รุ่งของวันขึ้น ๑๕ ค่ำ กลางเดือน ๖ ณ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา

แผนภาพที่ ๒๒ : หลังจากตรัสรู้แล้ว ได้ทรงคำนึงถึงครุทั้ง ๒ คืออาหารดาบสและอุทกดาบส แต่ทรงทราบว่าทั้ง ๒ เสียดชีวิตแล้ว จึงได้เสด็จไปแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี เมื่อจบธรรมเทศนา ปัญจวัคคีย์คนที่ ๑ คือ โกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม

หลักฐานในพระไตรปิฎกกล่าวถึงเหตุการณ์หลังการตรัสรู้ตอนหนึ่งว่า “ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริว่า ‘เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน’ แล้วทรงดำริต่อไปว่า ‘อาหารดาบส กาลามโคตรนี้ เป็นบัณฑิต ฉลาด ฉะฉาน มีปัญญา มีรู้สึในตาน้อยมานาน ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่อาหารดาบส กาลามโคตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน’ ลำดับนั้น เทวดาผู้ไม่ปรากฏกาย มาทูลพระผู้มีพระภาคว่า ‘พระองค์ผู้เจริญ อาหารดาบส กาลามโคตรได้ทำกาลละ ๗ วันแล้ว’ แม้พระผู้มีพระภาคก็ได้เกิดญาณขึ้นว่า ‘อาหารดาบส กาลามโคตร ได้ทำกาลละ ๗ วันแล้ว’ จึงทรงดำริว่า ‘อาหารดาบส กาลามโคตร เป็นผู้มีความเสื่อมมานหนอ^๔ เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ ก็จักพึงรู้ได้ฉับพลัน’^๕

“ต่อมา พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริดังนี้ว่า ‘เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน’ จึงทรงดำริว่า ‘ภิกษุปัญจวัคคีย์ มีอุปการะแก่เรามาก ที่ได้เฝ้าปรนนิบัติเราผู้มุ่งหน้าบำเพ็ญเพียรมา ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ก่อน’ แล้วทรงดำริต่อไปว่า ‘บัดนี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ไหนหนอ’ ก็ได้ทรงเห็นภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ด้วยทิพยจักขุ อันบริสุทธิ์ล่งจักษุมนุษย์ ครั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลอรุเวลาตามพระอชิตแล้วได้เสด็จจาริกไปทางกรุงพาราณสี”^๖

^๔ **มีความเสื่อมมานหนอ** หมายถึง มีความเสื่อมมาก เพราะเสื่อมจากมรรคและผลที่จะพึงบรรลุ เพราะเกิดในอภิมาน คือ อาหารดาบสตายไปเกิดในอภิมานจัญญายตนภพ ส่วนอุทกดาบสตายไปเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภพ (วิ.อ.(บาลี) ๓/๑๐/๑๖).

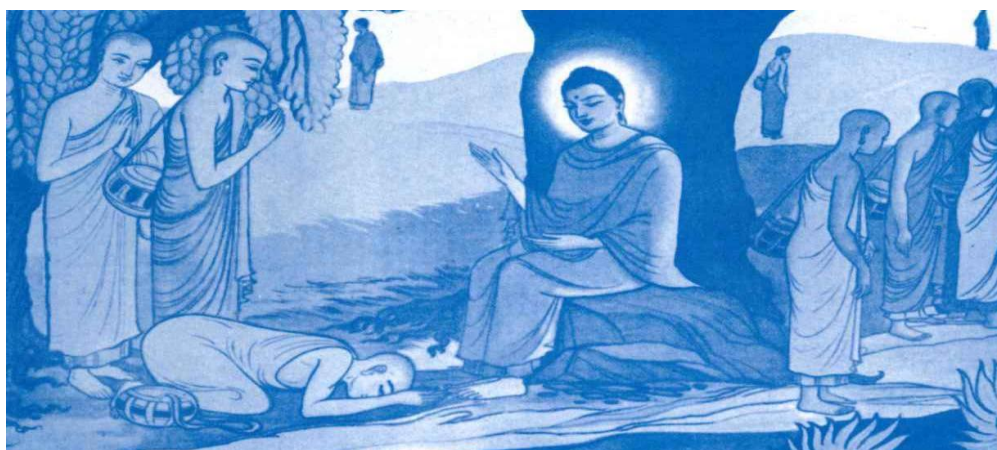
^๕ วิ.มहा. (ไทย) ๔/๑๐/๑๕.

^๖ วิ.มहा. (ไทย) ๔/๑๐/๑๖.

แผนภาพที่ ๒๓ : หลังจากแสดงธรรมจกกับปวัตตนสูตร^๗ แล้ว ปัญจวัคคีย์เลื่อมใสและทูลขอ บวช เมื่อบวชแล้วทรงสอนด้วยอนัตตลักขณสูตร^๘ จนปัญจวัคคีย์ทั้งหมดได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

แผนภาพที่ ๒๔ : เมื่อมีสาวกมากขึ้นแล้ว ทรงส่งสาวกไปประกาศศาสนาในที่ต่าง ๆ

“ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอ ก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเลื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”^๙

^๗ วิ.มहा. (ไทย) ๔/๑๓-๑๔/๒๐-๒๗.

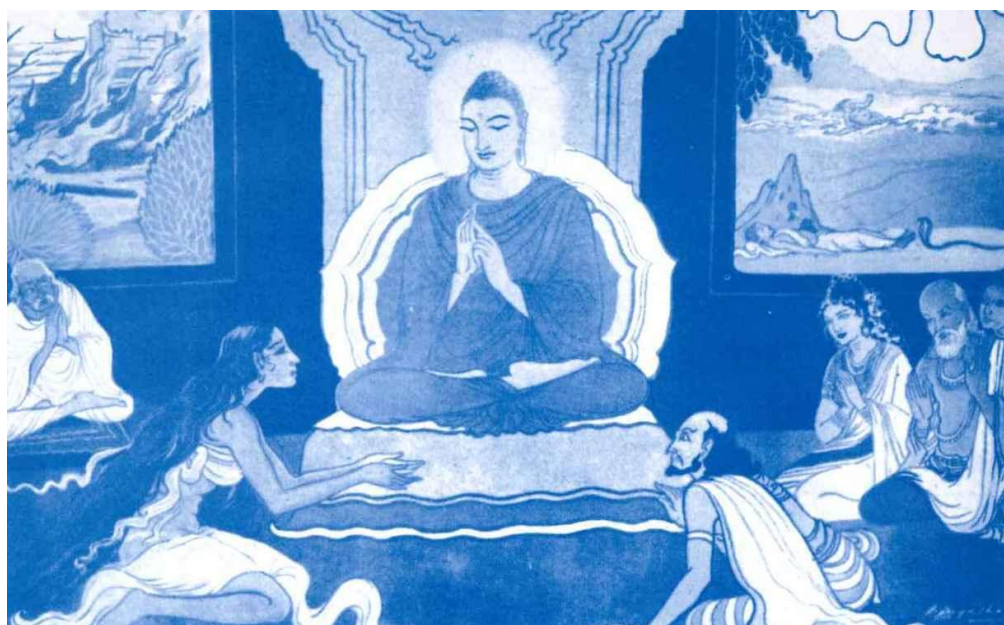
^๘ วิ.มहा. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๗-๓๑.

^๙ วิ.มहा. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

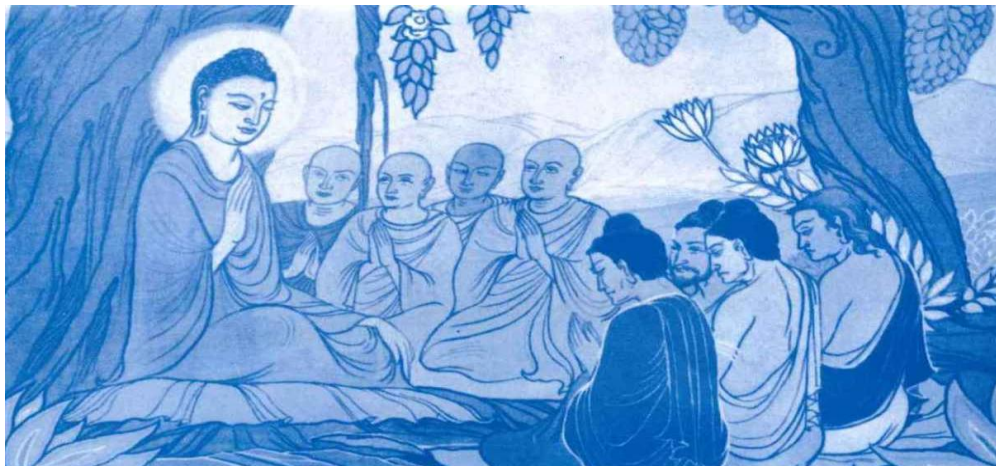
แผนภาพที่ ๒๕ : ทรงเทศนาสั่งสอนพระนางเขมา มเหสีของพระเจ้าพิมพิสารราชาแห่ง
แคว้นมคธเรื่องไตรลักษณ์พระนางเลื่อมใสและขอบวชเป็นภิกษุณี

แผนภาพที่ ๒๖ : ทรงเทศนาสอนนางปฐาจาราซึ่งเป็นธิดาเศรษฐีในเมืองสาวัตถีผู้สูญเสียบิดา
มารดา สามปีและลูกน้อยในเวลาไล่เลี่ยกัน เมื่อนางได้ฟังเทศนาแล้วเกิดความเลื่อมใสจึงขอบวชเป็นภิกษุณี

แผนภาพที่ ๒๗ : ทรงเทศนาสอนชาวกาลามะแห่งเกสปุตนิคมเรื่องไม่ให้เชื่อแบบงมงาย ให้มีเสรีภาพในความเชื่อเพื่อให้มีการพูดและการกระทำที่ถูกต้อง^{๑๐}

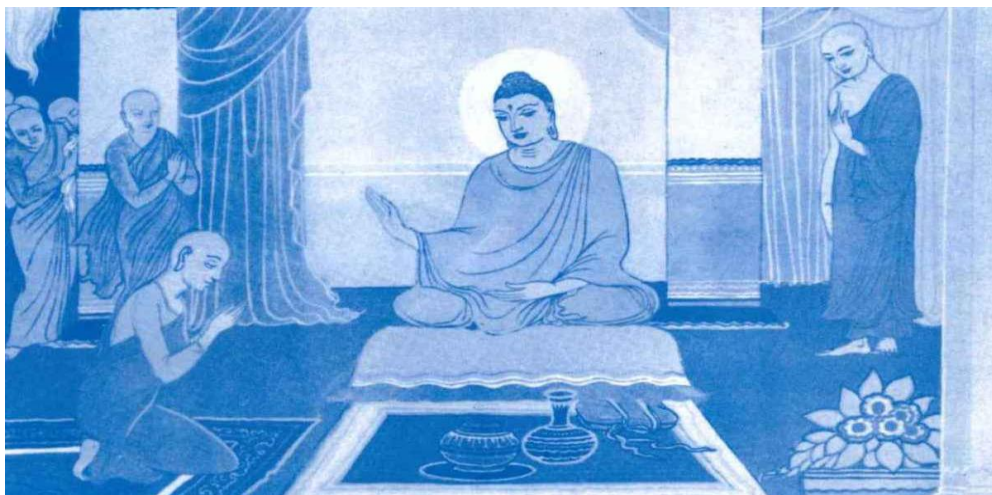

แผนภาพที่ ๒๘ : ทรงสอนธรรมแก่คนเทหะเชื้อสุณิตะว่า คนจะดีหรือชั่วก็เพราะการกระทำของตนเอง คนเทหะเลื่อมใสจึงขอบวชเป็นภิกษุ

^{๑๐}สาระสำคัญของกาลามสูตร สรุปรุได้ดังนี้ (๑)อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา (๒)อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา (๓)อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ (๔)อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ (๕)อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง) (๖)อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান (๗)อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล (๘)อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว (๙)อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ (๑๐)อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา แต่ให้เชื่อต่อเมื่อได้ไตร่ตรองด้วยเหตุผล เห็นแจ้งด้วยตนเองแล้วจากนั้นทรงซักถามเรื่องโทษของโลภะ โทสะ โมหะ และคุณของอโลภะ อโหสะ อโมหะ แต่ละข้อ ๆ ให้เขาตอบตามที่เห็นประจักษ์ด้วยตนเองแล้ว และทรงสอนหลักธรรมอื่น ๆ อีกหลายอย่าง จบลงด้วยทรงให้คิดว่า เมื่อเราทำดีแล้ว ใครจะมาสอนลัทธิอะไรก็ไม่สำคัญ เช่น เขาสอนว่า โลกหน้ามีจริง เราก็จะได้ดีในโลกหน้า หรือถ้าสอนว่า โลกหน้าไม่มีจริง เราก็ได้ดีในโลกนี้อยู่แล้ว (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓).

แผนภาพที่ ๒๙ : พระนางปชาบดีโคตรมี พระน้านางซึ่งเคยเลี้ยงดูพระองค์มาครั้งยังเยาว์
ทูลขอบวชเป็นภิกษุณี และเป็นครั้งแรกที่สตรีได้รับการบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา

ข้อความในพระไตรปิฎกกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ว่า

ครานั้น พระนางมหาปชาบดีโคตรมีปลงพระเกศา ทรงนุ่งผ้ากาสายะ พร้อมด้วยนางสาวกียานีจำนวนมาก เสด็จไปทางกรุงเวสาลี เสด็จเข้าไปยังกุฎาคารศาลา ป่ามทวัน เขตกรุงเวสาลีโดยลำดับ เวลานั้น พระนางมหาปชาบดีโคตรมี พระบาทระบม พระวรกายเปราะเปื้อนฝุ่นธุลี เป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูชั้นนอก เมื่อท่านพระอานนท์พบเข้าถึงสอบถาม พระนางตรัสตอบว่า “ท่านอานนท์ พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้” ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “โคตรมี ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์จงรออยู่ที่นี้สักครู่ จนกว่าอาตมาจะทูลขอพระผู้มีพระภาคให้มาตุคามได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้”

ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลขออนุญาตให้มาตุคามบวชได้ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามไว้ถึง ๓ ครั้งว่า “อย่าเลย อานนท์ เธออย่าชอบใจการที่มาตุคามได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้เลย”

ท่านพระอานนท์จึงกราบทูลถามว่า “มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้”

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “ถ้ามาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้ พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาค ทรงมีอุปการะมาก เคยประคับประคองดูแลถวายเกษียรธาร(น้ำนม) เมื่อพระชนนีสวรรคต ได้ให้พระผู้มีพระภาคดื่มเกษียรธาร ขอประทานวโรกาสขอมาตุคาม พึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้แล้วด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”^{๑๑}

แผนภาพที่ ๓๐ : พระพุทธองค์ทรงสอนในสิ่งที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ เช่น บุตรต้องเคารพ บิดามารดา ศิษย์เคารพครู บ่าวเคารพนาย เพื่อให้สังคมมวลมนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

แผนภาพที่ ๓๑ : พระพุทธองค์ทรงห่วงใยต่อเหล่าสาวก บางครั้งเสด็จไปรักษาพยาบาลด้วยพระองค์เองจนมีพระพุทธรูปดำรัสว่า ผู้จะพยาบาลเรา(ตถาคต)ก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด^{๑๒}

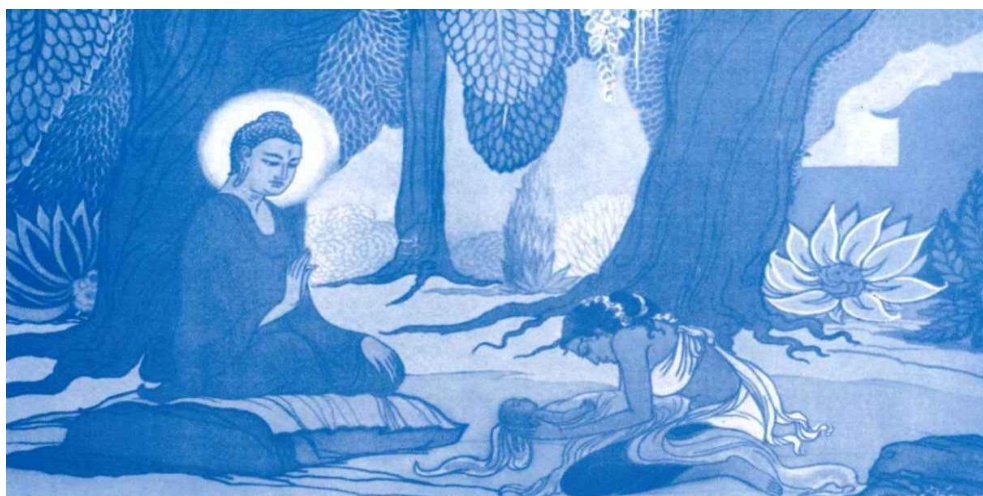

^{๑๑} วิ.จุ.(ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓-๓๑๖.

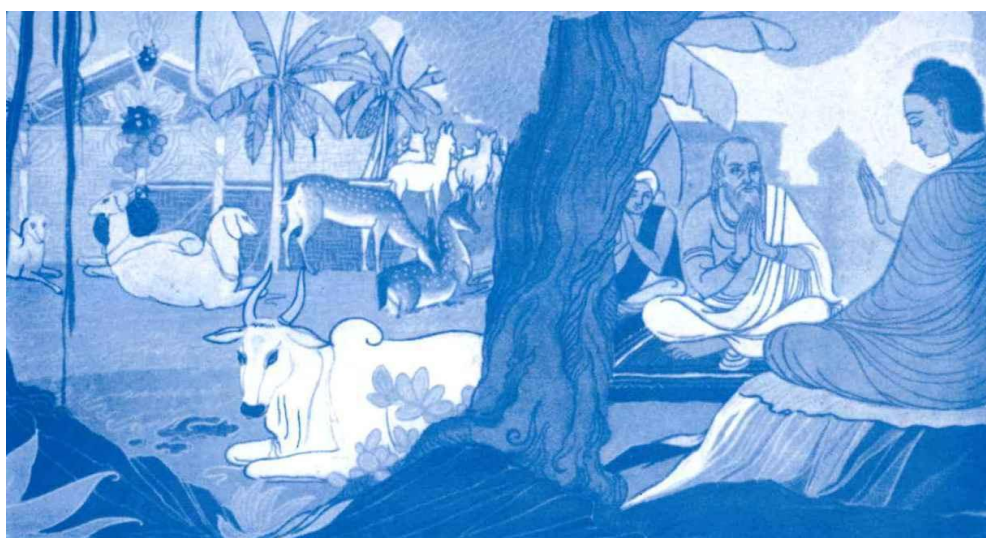
^{๑๒} วิ.มหา.(ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

เหตุการณ์นี้ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรคว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด”^{๑๓}

แผนภาพที่ ๓๒ : ทรงสอนนางกิสาโคตรมีร้องให้อาลัยอาวรณ์ถึงบุตรที่เสียชีวิต ว่าทุกสิ่งมีเกิดขึ้นมีดับไปเป็นธรรมดา ความรักเป็นสาเหตุให้เกิดความเศร้าเสียใจ

แผนภาพที่ ๓๓ : ในครั้งโบราณมีพิธีฆ่าสัตว์บูชาอัญสึงเวทย์เพชฌัญญาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เพื่อให้ตนเองมีความสุข พระพุทธองค์ทรงสอนให้เลิกเสียแล้วให้มีเมตตาปรานีต่อกัน

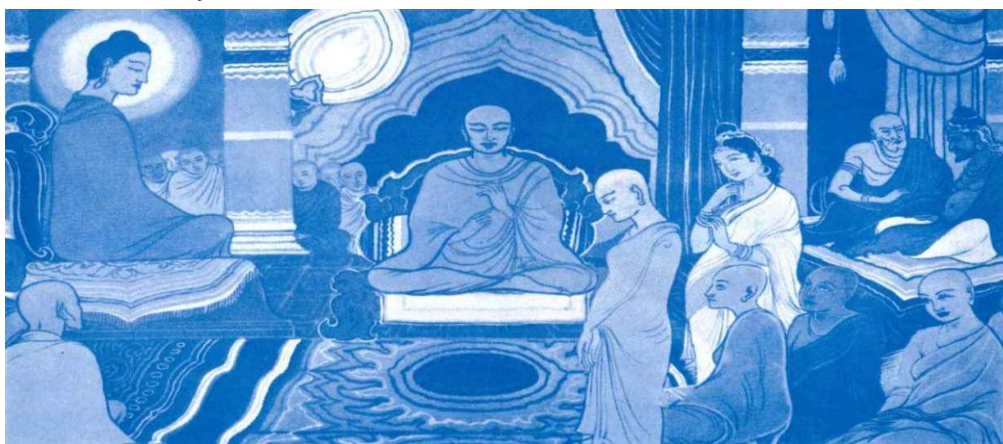

^{๑๓} วิ.มहा.(ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

แผนภาพที่ ๓๔ : ทรงสอนหลักการครองเรือน การประกอบสัมมาชีพ ให้ละเว้นในทางที่ผิด ดำเนินทางที่ถูกต้อง เพื่อให้เกิดความสุขแก่ครอบครัวและสังคม

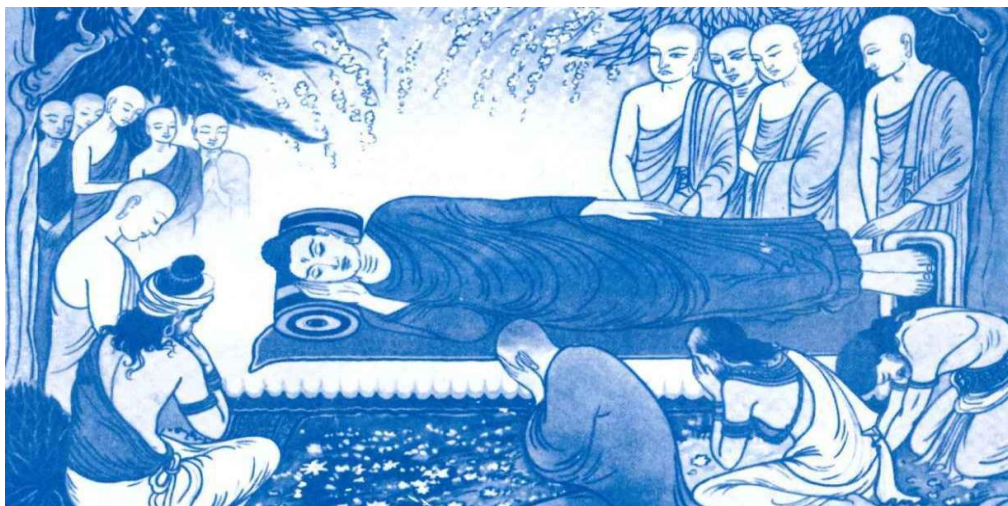
แผนภาพที่ ๓๕ : เมื่อภิกษุหรือภิกษุณีถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิด พระพุทธองค์ทรงดำเนินการวินิจฉัยโดยถูกต้องและยุติธรรม จนเป็นที่ยอมรับนับถือของชนทั่วไป

แผนภาพที่ ๓๖ : ทรงระงับความขัดแย้งระหว่างพระญาติที่ทะเลาะแย่งน้ำกัน โดยสอนให้ทุกคนมีความสามัคคีกัน เพราะความสามัคคีเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขและความเจริญรุ่งเรือง

แผนภาพที่ ๓๗ : พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจช่วยเหลือชาวโลก แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานใต้ต้นสาละ ในวันเพ็ญกลางเดือน ๖ รวมพระชนมายุได้ ๘๐ ปี

จากเนื้อหาสาระของพุทธประวัติแม้ที่เป็นรูปแบบของการ์ตูนก็จะมีหลักธรรมที่สอดแทรกอยู่ในพุทธประวัติมากมาย ซึ่งในงานวิจัยนี้ จะกล่าวถึงเฉพาะหลักธรรมบางประการที่ศึกษาพบในการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มตัวอย่างหลังจากกลุ่มตัวอย่างได้อ่านและศึกษาเนื้อหาของพุทธประวัติประกอบภาพที่ผู้วิจัยนำเสนอเป็นเครื่องมือการวิจัย หลักธรรมดังกล่าวมีอะไรบ้างจะกล่าวถึงเป็นลำดับไป

๓.๒ หลักธรรมที่สอดแทรกในการ์ตูนพุทธประวัติ

๓.๒.๑ ความเพียร (วิริยะ)

วิริยะ ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ให้ความหมายว่า ความเพียร, ความบากบั่น, ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี. ความพยายามทำกิจไม่ท้อถอย^{๑๔} วิริยะ หรือความเพียร ตามศัพท์ว่า ความเป็นวีระ คือคนกล้า หมายความว่า กล้าจะทำชั่วก็ได้ ทำดีก็ได้ ยังเป็นคำกลาง ๆ อุปการะทางชั่วก็ได้ ในทางดีก็ได้ (จะสำเร็จ) ต้องอาศัย ความเพียร แต่ในพระพุทธศาสนาสอนให้เพียรแต่ในทางดี^{๑๕}

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๖.

^{๑๕} สมเด็จพระญาณสังวร(เจริญ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ธรรมาภิธานพจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : รัฐบาลจัดพิมพ์ถวายในงานฉลองพระชันษา ๙๖ ปี, มปป.), หน้า ๔๗๑.

วิริยะ ในรูปศัพท์วิริยะ เป็นชื่อพระผู้มีพระภาค อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคผู้วิริยะมีพระวิริยะ ชื่อว่า วิริยะ, ทรงองอาจ จึงชื่อว่าวิริยะ, ทรงให้ผู้อื่นพากเพียร จึงชื่อว่าวิริยะ, ทรงสามารถจึงชื่อว่าวิริยะ, ทรงหมดความขบถของสงฆ์เหล่า จึงชื่อว่าวิริยะ, พระผู้มีพระภาคทรงเว้นขาดจากบาปธรรมทั้งปวงในโลกนี้ ก้าวล่วงทุกข์ในนรก ทรงอยู่ด้วยความเพียร ทรงมีความเพียร มีความมุ่งมั่นแก้ตัวเหล่า มั่นคง เรียกได้ว่าทรงเป็นอย่างนั้น^{๑๖}

ลักษณะของวิริยะ วิริยะมีลักษณะคำจูนไว้ กุศลธรรมทั้งหลายอันวิริยะคำจูนแล้วย่อมไม่เสื่อม วิริยะนี้ เป็นองค์มรรคข้อหนึ่งในองค์ ๘ เรียกว่า สัมมาวายามะ แปลว่า ความเพียรชอบ เป็นการกำจัดขอบเขตของความเพียรไว้ให้เป็นไปในทางที่ชอบจึงจะเป็นคุณ ถ้าใช้ความเพียรไปในทางผิดก็เป็นโทษ พระพุทธพจน์ที่เกี่ยวกับสัมมาวายามะ มีการขยายความไว้ว่า การสร้างฉันทะ พยายามเริ่มทำความเพียร และทำอย่างสม่ำเสมอ ประคองจิตไว้ เพื่อป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น (สังวรปธาน) เพื่อละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว (ปหานปธาน) เพื่อทำกุศลธรรมซึ่งยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (ภาวนาปธาน) เพื่อรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม และทำให้เจริญยิ่งขึ้นไป วิริยะ ช่วยคำจูนกุศลธรรม ส่วนความเกียจคร้าน ทำให้กุศลธรรมเสื่อมไป ทำอกุศลธรรมเพิ่มขึ้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรา (ตถาคต) ไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น กุศลธรรมที่เกิดแล้วเสื่อมไป เหมือนความเกียจคร้านเลย ภิกษุทั้งหลาย สำหรับคนเกียจคร้าน อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดแล้วย่อมเจริญมากขึ้น”^{๑๗} ส่วนวิริยารัมภะ คือ การเริ่มทำความเพียรอย่างสม่ำเสมอ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป^{๑๘}

ความเพียรนั้น จะต้องเป็นไปพอดี คือ ไม่มากเกินไปหรือน้อยเกินไป ถ้ามากเกินไปจะฟุ้งซ่าน น้อยเกินไปจะเป็นเพื่อความเกียจคร้าน ดังข้อความที่พระพุทธองค์แสดงแก่ท่านพระโสณโกฬิวิสะ เรื่องมีอยู่ว่า ครั้นนั้น พระโสณะอยู่ที่ป่าสีตวัน ใกล้เมืองราชคฤห์ ท่านทำความเพียร เติบงกรมจนเท้าแตกก็ไม่อาจบรรลุมรรคผลได้ จึงคิดว่า “บรรดาสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เป็นผู้ตั้งหน้าทำความเพียร มีความบากบั่นมั่นคงเราก็เป็นคนหนึ่ง ถึงกระนั้นจิตของเราก็หาหลุดพ้นจากอาสวะไม่ ตระกูลของเรามีโรคภัยที่จะใช้สอยเลี้ยงชีพให้เป็นสุขและทำความดีทั้งหลาย เราควรลาสิกขาไปใช้จ่ายโรคภัยและความดีต่างๆ” พระผู้มีพระภาค ทรงทราบความคิดของท่านพระโสณะ จึงเสด็จมาสนทนาด้วย เนื่องจากท่านพระโสณะสมัยเมื่อเป็นคฤหัสถ์ เป็นผู้ชำนาญในการตีตีพิณ จึงตรัสถามเรื่องสายพิณว่าต้องชิงสายพิณแต่พอดี เสียงพิณจึงจะไพเราะ หย่อนเกินไปก็ไม่ดัง ดึงเกินไปสายก็ขาดใช้หรือไม่ เมื่อท่านพระโสณะทูลรับว่า จริงอย่างนั้น แล้วก็ตรัสสอนเปรียบเทียบว่า ความเพียรก็เหมือนกัน ถ้าหย่อนเกินไป

^{๑๖} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๗๑/๒๖๑-๒๖๒.

^{๑๗} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๑/๑๑.

^{๑๘} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๑๑.

ก็จะเอียงไปทางเกียจคร้าน ถ้าตั้งเกินไป ก็จะฟุ้งซ่าน จึงควรทำความเพียรแต่พอดี พระผู้มีพระภาคทรงโอวาทพระโสณะแล้วเสด็จไปยังภูเขาคิชฌกูฏ ฝ่ายพระโสณะทำความเพียร(วิริยะ)ให้เสมอกันกับศรัทธา สติ สมาธิ และปัญญา (รวมเป็นอินทรีย์ ๕) ไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในกาลต่อมา^{๑๙}

๓.๒.๒ ความกตัญญูกตเวทิตะ

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวทิตะไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ หมายถึง ความเป็นคนกตัญญูกตเวทิตะ และได้ให้ความหมายของคำว่า กตัญญูกตเวทิตะ หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทนแยกออกเป็น ๒ คือ กตัญญูรู้คุณท่าน กตเวทิตะ ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน ความกตัญญูกตเวทิตะว่าโดยขอบเขตแยกได้เป็น ๒ ระดับ คือกตัญญูกตเวทิตะต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัวอย่างหนึ่ง กตัญญูกตเวทิตะต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม ตัวอย่างเช่นพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงแสดงความกตัญญูกตเวทิตะต่อพระพุทธเจ้าโดยฐานที่ได้ประกาศธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกัลยาณธรรม เป็นต้น อย่างหนึ่ง^{๒๐} ในขณะที่พันเอกปิ่น มุกขนันต์ ได้ให้ความหมายคำว่ากตัญญูกตเวทิตะ ไว้ดังนี้ กตัญญู หมายถึง คนที่รู้อุปการะคุณที่คนอื่นทำให้ตน ส่วนกตเวทิตะ หมายถึง คนที่รู้แล้วและตอบแทนคุณท่านด้วย^{๒๑} ลักษณะของผู้มีความกตัญญูอาจสังเกตได้จากหลักคำสอนในอังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาตว่า สัตบุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนและกลางวัน ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เมื่อระลึกถึงอุปการะคุณที่มารดาบิดาทำไว้ก่อน ย่อมบูชามารดาบิดาโดยชอบธรรม^{๒๒} ลักษณะความเพียบพร้อมด้วยความกตัญญูกตเวทิตะดังกล่าวนี้ พระพุทธองค์ขณะทรงเป็นพระโพธิสัตว์และตลอดพระชนม์ชีพการบำเพ็ญประโยชน์ในฐานะทรงเป็นศาสดาเอกของโลกพระองค์ได้ทรงปฏิบัติมาแล้วเช่น เหตุการณ์ตอนเสด็จไปโปรดพระมารดาและการเทศนาสอนพระบิดาตลอดถึงทรงบำเพ็ญอุทตถจริยาโดยสมบูรณ์ จึงกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นตัวอย่างของการมีความกตัญญูกตเวทิตะโดยแท้จริง

๓.๒.๓ การละความโกรธ(โทสะ)

ในพระอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ ได้ให้คำนิยามความหมายของคำว่า “ความโกรธ” ไว้ดังนี้ ความโกรธ เป็นไฉน (คือ) ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิด

^{๑๙} อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๓-๕๓๔.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (พิมพ์ครั้งที่ ๘), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^{๒๑} ปิ่น มุกขนันต์, แนวการสอนตามหลักสูตรนักเรียนชั้นตรี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๘๑.

^{๒๒} อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๔๘.

ประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่เบิกบาน นี้เรียกว่า ความโกรธ บุคคลใดยังละความโกรธนี้ไม่ได้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มักโกรธ^{๒๓}

พระพุทธองค์ตรัสว่า ความโกรธจัดเป็นอกุศลมูล^{๒๔} เป็นสภาวะธรรมฝ่ายชั่ว เป็นกิเลสที่จะต้องกำจัดให้ออกไปจากจิตใจของตน เพราะทำให้จิตใจเศร้าหมองและจะต้องหาวิธีบรรเทาให้ลดน้อยลงจนหมดไปจากจิตใจในที่สุด เมื่อความโกรธเข้าครอบงำ มีจิตถูกโกรธ กลุ้มรุมฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ล่วงเกินภรรยาของผู้อื่นบ้าง พูดเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นเพื่อสิ่งที่ไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์บ้าง หรือ^{๒๕} เพราะถูกโทสะครอบงำจิต จึงเป็นเหตุให้บุคคลทำความชั่วทางกายซึ่งผิดหลักศีลธรรม คือ ย่อมทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป ย่อมถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ ย่อมประพฤติดินในชายหญิงที่ไม่ใช่คู่ครองของตน ย่อมกล่าวคำเท็จ ชักชวนผู้อื่นในทางที่เสื่อมเสีย^{๒๖} องค์กรธรรมที่สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้เป็นการแก้ปัญหาเรื่องความโกรธในสังคม คือ เมตตา ความปรารถนาดีต่อผู้อื่นเพื่อป้องกันความโหดร้าย ศีล เป็นข้อห้ามทางกาย วาจาเพื่อการไม่ละเมิดในทรัพย์สินและบุคคลที่เป็นกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น สันโดษ คือความยินดีพอใจในสิ่งของที่มีและสิ่งที่ตนพึงได้ในทางชอบธรรมเป็นองค์กรธรรมสำหรับปิดกั้นความโกรธ ความเห็นแก่ตัว ด้วยอำนาจต้นหาอุปาทาน ขันติ ความอดทน ต่อการอยากได้ของผู้อื่นและการทำชั่วในทางที่ผิดศีลธรรม ปัญญา ซึ่งเป็นองค์กรธรรมที่สูงสุดทางพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๓ ลักษณะ คือ กำหนดรู้โทษความโกรธ การพิจารณา และการละความโกรธ^{๒๗}

ในเรื่องนี้ พระพุทธองค์ได้ชื่อว่าทรงเป็นผู้ทำลายความโกรธลงได้อย่างราบคาบ อำนาจกิเลสคือโทสะหรือความโกรธไม่อาจทำให้พระองค์หวั่นไหวได้เพราะถูกทำลายลงด้วยธรรมฝ่ายกุศลเช่น ความเมตตา ขันติ และปัญญา เพื่อสนับสนุนคำกล่าวนี้ ผู้วิจัยขอยกอย่างพระพุทธพจน์ที่แสดงถึงสภาพพระทัยของพระพุทธองค์ที่มีต่อพระราहुผู้เป็นบุตรผู้เป็นที่รักและในพระเวทที่ผู้คอยปองร้ายจงเวรพระองค์ตลอดมา ข้อความดังกล่าวมีว่า

พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเป็นเช่นพื้นปฐพี ไม่ทรงติดข้องในลาภ ในความเสื่อมลาภ ในความสรรเสริญ ในความถูกดูหมิ่น เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าเหล่านั้น เป็นผู้อันท่าน

^{๒๓} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๔๕/๑๕๗.

^{๒๔} อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๕.

^{๒๕} อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๘.

^{๒๖} อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๘.

^{๒๗} สุภาพ มั่งสันเทียะ, “การศึกษาวิเคราะห์การแก้ปัญหาความโกรธในสังคมปัจจุบันตามหลักพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา, ๒๕๕๘.

ทั้งหลายให้พิโรธไม่ได้^{๒๘} พระมุนี(พระพุทธเจ้า)ทรงมีพระทัยสม่าเสมอในสัตว์ทั้งปวง คือ ในพระเทวทัต นายขมังธนู โจรงอคูลีมาล พระราหุล และข้างธนบาล^{๒๙} พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ไม่มีความแค้นเคือง ไม่มีความกำหนด เหตุฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงมีพระทัยสม่าเสมอในชนทั้งหมด คือในนายขมังธนู และในพระโอรส^{๓๐}

จากหลักฐานดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าไม่เลือกว่าผู้หนึ่งจะเป็นคนเป็นที่รักของพระองค์หรือเป็นผู้คอยจ้องผลาญทำลายพระองค์ก็ตาม ลักษณะดังกล่าวนี้จึงแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงปราศจากโทสะหรือความโกรธและทรงมีเมตตาต่อสัตว์โลกผู้เวียนว่ายในวัฏสงสารทุกหมู่เหล่ารวมถึงสัตว์เดรัจฉาน

๓.๒.๔ ความเมตตา

ความเมตตา เป็นหลักธรรมสำคัญในการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ เพื่อที่จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต เพราะว่าการบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นผลมาจากความเมตตาต่อสรรพสัตว์ที่ได้พัฒนาเพิ่มพูนด้วยปัญญา และเฉพาะในกรณีทีวิเคราะห์ถึงในงานชิ้นนี้ปรากฏว่าได้ประยุกต์ใช้ความกรุณาหรือน้อยความสงสารไม่ได้เต็มความสามารถต่อกรณีที่ได้วิเคราะห์นั้นเลย^{๓๑}

เมตตา คือ ภาวะของจิตใจ ที่มีเยื่อใยไมตรีจิต มิตรใจคิดเกื้อกูลด้วยสุขประโยชน์ ปราศจากอาฆาตพยาบาท ซึ่งเคียดโกรธแค้น แสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบเข้มแข็ง เมตตานี้เป็น พรหมวิหารธรรม ข้อหนึ่งพึงอบรมให้มีขึ้นในจิต พรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ นั้น คือ

- ๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข
- ๒) กรุณา ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
- ๓) มุทิตา ความพลอยยินดีในเมื่อผู้อื่นมีความสุขความเจริญ
- ๔) อุเบกขา การวางใจลงไปในกรรมได้ ใจจะเกิดเป็นกลาง มีขึ้นลงด้วยความยินดียินร้าย

ดังนั้นควรจะเข้าใจในธัมมะในพรหมวิหารธรรม ๔ ด้วยวิธีปฏิบัติ คือ ที่แรกให้ปฏิบัติด้วยจิตคิด เกื้อกูลแผ่ออกไปในสัตว์บุคคลทั้งหลายคือเมตตาที่มีอาการเป็นความคิดเกื้อกูลต่อจากนั้น เมื่อได้เห็นหรือได้ยินหรือได้คิดว่าเขามีทุกข์ร้อนก็ปฏิบัติช่วยบำบัดทุกข์ให้ นี่คือกรุณา ซึ่งมีอาการช่วยบำบัดทุกข์

^{๒๘} พ.อ.ป.(ไทย) ๓๒/๕๘๔/๕๙.

^{๒๙} พ.อ.ป.(ไทย) ๓๒/๕๘๕/๕๙.

^{๓๐} พ.อ.ป.(ไทย) ๓๒/๕๘๖/๕๙.

^{๓๑} พระราสสละ สิวลีเถโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาจริยศาสตร์เกี่ยวกับความกรุณาของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

จากนั้นครั้นเห็นเขามีสุขไม่มีทุกข์ พลอยยินดี บ้านเทิงใจนี้คือมุกดา ซึ่งมีอาการพลอยยินดีและเพราะไม่มีกิจที่ควรจะทำต่อไป จากนั้น อุเบกขา ค่อยๆ ด้วยความรู้ คือ อุเบกขา ซึ่งมีอาการมัธยัสต์เป็นกลาง^{๓๒}

คุณธรรมข้อเมตตา ปรากฏในประวัติยุคต้นๆ ของพระพุทธองค์ตัวอย่างที่โดดเด่นที่สุด คือ ตอนที่ว่าด้วยหงส์บาดเจ็บ เหตุการณ์มีว่า เจ้าชายพร้อมทั้งพระญาติ และเจ้าชายเทวทัต เสด็จประพาสพระราชอุทยานที่อยู่ติดพระราชวัง เจ้าชายเทวทัต ใช้นุยงหงส์ตัวหนึ่งตกลงมา เจ้าชายสิทธัตถะ เป็นผู้พบหงส์ก่อน ทรงประคองหงส์ไว้ในอ้อมแขนและหาวิธีการเยียวยาเจ้าชายเทวทัตมีปฏิริยาโต้ตอบอย่างโกรธแค้นยืนยันว่าหงส์เป็นกรรมสิทธิ์ของตน เนื่องจากตนเป็นผู้ยิงมันตกลงมา เจ้าชายทั้ง ๒ นำข้อพิพาทเข้าสู่การพิจารณาของบัณฑิตประจำราชสำนักการพิจารณานั้นตัดสินให้ชอบธรรม แก่ผู้ที่รักษาชีวิตไม่ใช่แก่ผู้ทำลายชีวิต เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงพระจริยาวัตรแห่งความเมตตา และกรุณาในวัยเยาว์ อันงดงามยิ่งของพระพุทธองค์ อันเป็นเจตคติที่มุ่งสร้างความสุขและบรรเทาความทุกข์แก่ผู้อื่น^{๓๓} จึงเห็นได้ว่าพุทธประวัติการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธองค์ได้แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญความเมตตาอันเป็นหลักธรรมที่สอดแทรกและปรากฏในพุทธประวัตินั่นเอง

๓.๒.๕ ความเสียสละ (จาคะ)

จาคะ การสละ เป็นกิริยาของการให้ประกอบด้วยกุศลเจตนาที่ดีเสียสละประโยชน์สุขส่วนตน เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนส่วนรวม หรือเสียสละประโยชน์สุขส่วนน้อย เพื่อประโยชน์สุขที่ยิ่งใหญ่ อันเป็นไปเพื่อบรรเทาภิเลส คือ ความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว ที่เป็นไปเพื่อเพิ่มพูนบุญบารมีธรรม คือ คุณความดีอย่างยิ่งยวดสูงขึ้น ๓ ระดับ กล่าวคือ ระดับบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ให้แก่กล้าเต็มส่วนตามอธิฐานบารมี เพื่อเป็นพลปัจจัยให้ได้บรรลุผลนิพพานตามฐานะแห่งสาวกบารมีญาณ ในกรณีผู้ปรารถนาบรรลุพระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพระโพธิญาณ เป็นต้น ดังนั้น จึงสามารถแบ่งประเภทของจาคะ การสละหรือบริจาคได้ ๕ ประเภท ตามนัยแห่งปัญจมหาบริจาคได้แก่^{๓๔}

๑) **การบริจาคทรัพย์** การบริจาคทานหรือการบริจาคทรัพย์เป็นพุทธการธรรมข้อแรก และเป็นข้อสำคัญที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญก่อนบารมีข้ออื่นๆ พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญบารมีข้อนี้เป็นพิเศษเพราะทานเสมือนบันไดขั้นแรกที่กำลังก้าวไปสู่บารมีขั้นสูงอื่นๆ ต่อไป

^{๓๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก(เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร), **ธรรมาภิบาล พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : คณะรัฐบาล, ๒๕๕๒), หน้า ๓๙๖ -๓๙๗, ๗๐๖, ๗๑๐.

^{๓๓} ปีเตอร์ สันตินา เดลลา, **หลักคำสอนพื้นฐานแห่งพระพุทธศาสนา**, แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙), หน้า ๒๗.

^{๓๔} พระสมุห์สายัณ จันทวนโณ (หม้อกรอง), “การศึกษาวิเคราะห์จาคะในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

การบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น มักจะบำเพ็ญชั้นอุกฤษฏ์เสมอ เช่น ในเวสสันดรชาดกพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงประสูติในวันที่พระราชบิดาทรงทำประทักษิณพระนคร และพระราชมารดา กำลังเสด็จชมร้านตลาด จึงทรงได้นำมาว่าเวสสันดร พระองค์ทรงพอพระทัยในการบริจาคทาน โดยที่ สุดแม้ร่างกายและชีวิตก็ทรงพอพระทัยที่จะบริจาคให้เป็นทานได้เมื่อพระเวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วได้บริจาคพญาช้างป้างยาคให้แก่พราหมณ์ ๘ คนที่มาทูลขอ ทำให้ชาวเมืองโกรธแค้นจึงรวมตัวกันขับไล่ให้ไปอยู่ที่เขาวงกตแต่ก่อนที่จะเสด็จไปก็ทรงบริจาคสัตตสดกมหาทาน แม้ในขณะที่กำลังเสด็จออกจากพระนคร ก็มีผู้มาขอราชรถพร้อมทั้งม้าทรงพระองค์ก็ทรงบริจาคให้เป็นทานอีก^{๓๕} ดังนั้น การสละทรัพย์สิน สมบัติ เงินทอง สัตว์บริวารให้แก่ผู้อื่นด้วยจิตที่บริสุทธิ์ปราศจากอกุศลแล้วย่อมได้อานิสงส์ของการสละนี้ คือ สามารถสละความตระหนี่ในสิ่งของของตนได้

๒) **การบริจาคบุตรธิดา** เพราะพระองค์ทรงปรารถนาพระโพธิญาณจึงได้บำเพ็ญบารมีด้วยการบริจาค เมื่อพระเวสสันดรพระโพธิสัตว์พร้อมด้วยพระมเหสีพระโอรสและพระธิดาได้ออกไปบำเพ็ญตนเป็นนักพรตอยู่ในป่า มุ่งบำเพ็ญเพื่อพระโพธิญาณ อยู่มาวันหนึ่งพราหมณ์ชุกกฤกกรรยาสาวให้นำทาสหรือทาสีมาให้ จึงได้ออกเดินทางเสาะถามทางจนถึงที่ประทับของพระโพธิสัตว์แล้วได้ทูลขอบุตรธิดาทั้งสองของพระเวสสันดรพระโพธิสัตว์นั้น พระโพธิสัตว์ท่านอาศัยกำลังปัญญาบารมีของท่านตรวจตราดูอย่างดีแล้วจึงได้บริจาคบุตรธิดาแก่ชุกกฤกกรรยาสาวนั้น ว่า “ท่านพราหมณ์ เรายอมให้ เรามีได้หวั่นไหวท่านจงเป็นใหญ่ นำลูกทั้ง ๒ ของเราไปเถิด พระนางมัทรีราชบุตรีไปป่าแต่เช้า จักกลับมาจากการแสวงหาผลไม้นในเวลาเย็น”^{๓๖} จะเห็นได้ว่า การสละบริจาคบุตรธิดาให้กับผู้อื่นนั้นนับว่าเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปทำได้ยาก เพราะบุตรธิดาเปรียบเสมือนแก้วตาดวงใจของผู้เป็นบิดามารดา การสละบุตรธิดานั้น จึงเป็นการสละที่ได้อานิสงส์มากกว่าการบริจาคทรัพย์

๓) **การบริจาคภรรยา** พระโพธิสัตว์บริจาคบุตรธิดาแล้วได้ปลอมไปห่มทรีหยาโสภณเสวราจนพระนางอนุโมทนาว่า “ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันขออนุโมทนาปุตตทานอันสูงส่งของพระองค์ ขอพระองค์พระราชทานปุตตทานอันสูงส่งแล้วทรงทำพระทัยให้ผ่องใสเถิด ขอพระองค์จงทรงบำเพ็ญทานให้ยิ่งๆ ขึ้นไปเถิด”^{๓๗} จะเห็นได้ว่า การสละบริจาคภรรยาของตนให้กับผู้อื่นที่เข้ามาขอ นั้นนับว่าเป็นการสละที่บุคคลทั่วไปยากกว่าการสละบุตรธิดาแสดงให้เห็นว่าบุคคลผู้นั้นได้สละกิเลสที่ชื่อว่า กามคุณ ได้อีกด้วยเพราะภรณยานั้นเป็นคู่ชีวิตเป็นผู้ที่อยู่เคียงข้างเราคอยช่วยเหลือเราเมื่อทุกข์ก็ทุกข์ด้วยกัน เมื่อมีความสุขก็สุขด้วยกัน ที่เรียกว่า ภรรยาเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข

^{๓๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๙๕-๑๘๐๖/๔๖๗-๔๖๘.

^{๓๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๐๙๙/๕๐๙.

^{๓๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒๖๒/๕๓๓.

๔) **การบริจาคอวัยวะ** การบริจาคอวัยวะเป็นทานที่เหนือกว่าการบริจาคทรัพย์สินอยู่ในชั้นอุปการมามี ต้องมีพลังจิตคิดเสียสละอย่างกล้าแข็ง จึงจะบริจาคได้ ดังความดำริของพระเวสสันดรที่บำเพ็ญทานบารมีเป็นพระชาติสุดท้ายว่า “เมื่อเราเป็นเด็กเล็กเกิดได้ ๘ ขวบ นั่งอยู่บนปราสาท คิดที่จะบริจาคทานว่า เราพึงให้หทัยดวงตา เนื้อ เลือดและร่างกาย ถ้าว่าจะมีใครมาขอของเรา เรากียินดีบริจาคให้ เมื่อเราคิดจะบริจาคทานตามสอเราคิดจะบริจาคทานตามสภาพความเป็นจริงใจก็ไม่หวั่นไหวมุ่งมั่นอยู่ในกาลนั้น เหมือนแผ่นดินมีภูเขาสีเนรุและหมู่ไม้เป็นเครื่องประดับ”^{๓๘} การสละบริจาคอวัยวะภายในร่างกายของตนเองเพื่อความสุขของผู้อื่นนั้นจึงถือว่า ประเสริฐยิ่ง ยากที่จะมีบุคคลบริจาค เป็นบุคคลที่ทำได้ยากเพราะทุกส่วนในร่างกายมนุษย์เป็นสิ่งที่ทุกคนหวงแหนมากถ้าขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไปทำให้การดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลนั้นเปลี่ยนไปทันที การสละอวัยวะจึงเป็นการบำเพ็ญบารมีในระดับของอุปการมามี

๕) **การบริจาคชีวิต** การบริจาคชีวิตจัดเป็นทานชั้นปรมัตถบารมี คือชั้นสูงสุดของการให้ เพราะชีวิตทานถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่าที่สุดแต่วิสัยของพระโพธิสัตว์จะไม่มีความอาลัยหรือเสียดายในชีวิตของตนหากมีผู้มาขอหรือเพื่อปกป้องผู้อื่นโดยชอบธรรมท่านก็พร้อมบริจาคเสมอ ขอยกตัวอย่างใน สสบัณฑิตชาดก^{๓๙} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสสบัณฑิต(กระต่ายป่า) ได้สละชีวิตของตนโดยกระโดดเข้ากองไฟเพื่อให้เป็นอาหารของท้าวสักกะที่แปลงตัวเป็นพราหมณ์มาขออาหาร และในมหากปิชาดก^{๔๐} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาลิง ได้อุทิศตนทอดตัวเป็นสะพาน โดยเอาเถาวัลย์ผูกติดตัวแล้วกระโดดข้ามคลองไปอีกฝั่งหนึ่ง เพื่อให้ลิงบริวารเหยียบตนข้ามไป แม้เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรจึงทรงเปล่งอาสภิวาจาว่า “เราจะให้หทัย ให้จักขุ เงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ หรือแก้วมณีซึ่งเป็นทรัพย์ภายนอกของเราก็จะเป็นไรไป เมื่อยากมาถึง เราเห็นแล้วจะพึงให้แขนขาแขนซ้าย ก็ไม่หวั่นไหวเลย ใจของเรายินดีในการให้ ถึงชาวกรุงสีพีทั้งมวลจะขับไล่เราหรือจะเข่นฆ่าเรา หรือตัดเราให้เป็น ๗ ท่อนก็ตามเถิดเราจะไม่งดการให้เลย”^{๔๑}

ดังนั้น การสละตามนัยแห่งปัญจมหาบริจาดังกล่าวมานี้ เป็นการสละทรัพย์ที่มีทั้งภายในและภายนอกอันเป็นทรัพย์ที่สำคัญของบุคคลที่สละได้ยาก มีการบริจาคทรัพย์สินเงินทองทั้งที่เป็นสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ สละบุตรธิดา บริจาคบุตรธิดา บริจาคภรรยา บริจาคอวัยวะบริจาคชีวิต ทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นการบำเพ็ญของบุคคลผู้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ต้องมีการบำเพ็ญทานบารมีในการบริจาคทานนี้เป็นขั้นแรกของการบำเพ็ญบารมีปัญจมหาบริจาดังนี้ได้ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ได้กล่าวถึงพระชาติต่างๆ ของพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมี อันนับเนื่องด้วยการบำเพ็ญปัญจมหาบริจาด^{๔๒}

^{๓๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๖๗/๔๔๙-๔๕๐.

^{๓๙} พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๓๔-๑๔๓/๗๔๔-๗๔๕.

^{๔๐} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๓-๘๔/๒๗๐-๒๗๑.

^{๔๑} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๐๒-๑๗๐๕/๔๕๕.

^{๔๒} พระสมุห์สายัณ จันทวณฺโณ (หม้อกรอง), อ้างแล้ว.

๓.๒.๖ ความอดทน (ขันติ)

หลักขันติในพุทธศาสนาเถรวาท จำแนกได้ดังนี้ (๑) ความอดทนต่อความลำบาก คือความลำบากที่ต้องประสบตามธรรมชาติซึ่งอาจมาจากสภาพแวดล้อมเป็นต้น (๒) ความอดทนต่อทุกขเวทนาคือทุกข์ที่เกิดจากสังขารของเราเอง เช่นความไม่สบายกายเป็นต้น (๓) ความอดทนต่อความเจ็บใจ คือการที่คนอื่นทำให้เราต้องผิดหวังหรือพุดจาให้เจ็บช้ำใจ ไม่เป็นอย่างที่หวังเป็นต้น (๔) ความอดทนต่ออำนาจกิเลสคือสิ่งยั่วยวนทั้งหลายถือเป็นกิเลสทั้งทางใจและทางกายอาทิเช่นความนึกโลภอยากได้ของเขา หรือการพ่ายแพ้ต่ออำนาจเงินเป็นต้น^{๔๓}

ขันติ คือ ความอดทน อดกลั้น รู้จักข่มใจตนเอง ไม่ท้อแท้ เหนื่อยหน่ายกับอุปสรรคต่าง ๆ ที่มากระทบทั้งการปฏิบัติกิจหน้าที่ของตน มีสติคอยควบคุมจิตใจคงที่อยู่ตามปกติ ไม่ให้กำเริบอ่อนไหวเมื่อเผชิญกับปัญหา แม้จะหนักหนาใดก็ต้องอดทนเพื่อให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี หลักธรรมข้อนี้เป็นการแสดงออกถึงความเข้มแข็งกล้าหาญและอดทนต่อทุกสถานการณ์^{๔๔} ขันติ คือ ความอดทนต่องานที่ครากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก ถึงลำบากกายนาเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่ว ถูกยั่วยุด้วยถ้อยคำเสียดสี หากถ้อยคำใดก็ไม่หมกมุ่นใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณียกิจที่บำเพ็ญโดยธรรม^{๔๕}

จะเห็นได้ว่า เนื้อหาสาระในพุทธประวัติตอนทรงบำเพ็ญพระบารมีนั้น พระองค์ได้ผ่านการบำเพ็ญขันติบารมีอย่างสมบูรณ์ซึ่งเป็นคุณธรรมที่เกื้อหนุนให้พระองค์บรรลุเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ยกตัวอย่างเช่น ในชาติที่เป็นพระจันทกุมาร(ในทศชาติชาดก)ก็ทรงบำเพ็ญขันติบารมีอย่างอุกฤษฏ์ แม้ในชาติสุดท้ายพระองค์ก็ทรงมีคุณธรรมข้อนี้โดยสมบูรณ์เช่นการทรมานตนตามหลักอัตตกลีณญาณุโยคพระองค์ก็เคยทดลองปฏิบัติมาจนรู้แน่ว่าไม่ใช่หนทางตรัสรู้ หลังตรัสรู้แล้วพระองค์ก็ยังทรงใช้หลักขันติในการเผยแผ่ศาสนาจนประสบความสำเร็จ จึงกล่าวได้ว่า เนื้อหาของพระพุทธประวัติฉบับอื่นๆ รวมถึงฉบับพุทธประวัติประกอบภาพในงานวิจัยเรื่องนี้ก็ล้วนแล้วแต่มีหลักธรรมที่แทรกอยู่ในอัตชีวประวัติของพระพุทธองค์ดังที่ผู้วิจัยประมวลมาเป็นตัวอย่าง

^{๔๓} ปิ่น มุทุกันต์, พ.อ., **มงคลชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๑๐.

^{๔๔} พระมหารุ่งโรจน์ ธมมฐฐเมธี (ศิริพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๔๕} ไสว บุญขวัญ, “ภาวะผู้นำเชิงพุทธของกานันและผู้ใหญ่บ้าน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

๓.๓ คุณสมบัติของผู้สอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนานอกจากมีหลักธรรมอันประเสริฐเพื่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แล้ว พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีที่สอนที่หลากหลาย เน้นให้เรียนรู้ได้ด้วยการปฏิบัติด้วยตนเอง เรียกได้ว่าเป็นการเรียนรู้แบบพุทธ^{๔๖} มีวัตถุประสงค์เพื่อการลดความเห็นแก่ตัวหรือตัวกูของกู และเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม กระบวนการเรียนรู้เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ กิจกรรม และการทำงานในวิถีชีวิต มีการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำหรือการสร้างความเป็นชุมชน สังคมในอุดมคติทางพุทธศาสนา คือชุมชนเรียนรู้ที่พึ่งตนเองได้ การเรียนรู้ต้องเรียนรู้การสร้างความเป็นชุมชน หรือรวมตัวร่วมคิดร่วมทำเสมอ ในการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำจะต้องฝึกการมีความเอื้ออาทรต่อกัน ฝึกการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ฝึกการจัดการ ไม่ว่าจะเป็นการเล่น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การประกอบอาชีพ ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือการใดๆ อันเป็นเรื่องของวิถีชีวิตร่วมกัน ตลอดไปจนถึงการฝึกการแก้ความขัดแย้งด้วยสันติวิธี การเรียนรู้แบบพุทธเป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแพร่พระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้เพื่อให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าได้เรียนรู้แนวการสอนของพระพุทธเจ้า^{๔๗}

๓.๓.๑ เหตุแห่งการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า

การบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า ที่นับว่าเป็นงานหลักก็คือ การแสดงธรรมหรือการเทศน์โปรดประชาชน การแสดงธรรมของพระพุทธองค์มีหลายวิธี และทรงมีหลักการในการแสดงธรรม พระอรหันตศาสดาท่านได้ศึกษาวิเคราะห์แล้วสรุปได้เป็น ๔ หลักการ เรียนกว่า สุตตนิคเชป มีความหมายว่า สาเหตุแห่งการตั้งพระสูตร หรือว่าสาเหตุแห่งการทรงแสดงธรรม คือ

๑) **อัตตัตถาสยะ** - ทรงแสดงธรรมตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง หมายความว่า เมื่อทรงเห็นว่าเรื่องใดจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อความประพฤติปฏิบัติของพุทธบริษัท ก็ทรงแสดงเรื่องนั้นหรือเทศน์เรื่องนั้นให้ฟัง ตามความเหมาะสมแก่โอกาสหรือสถานการณ์ ดังเช่น ทรงแสดงมหาสติปัฏฐานสูตรแก่หมู่ภิกษุ เป็นต้น มหาสติปัฏฐานสูตรว่าด้วยหลักใหญ่หรือหลักสำคัญในการปฏิบัติกรรมฐาน ๔ ประการ คือ หลักพิจารณากาย เรียกว่ากายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หลักพิจารณาเวทนา เรียกว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หลักพิจารณาจิตเรียกว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และหลักพิจารณาธรรม เรียกว่า ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานหลักปฏิบัติ ๔ ประการนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า

^{๔๖} ประเวศ วะสี, การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๙.

^{๔๗} วรวิทย์ วตินสารกร, สารานุกรมศึกษาศาสตร์ ฉบับที่ ๒๖, (กรุงเทพฯ: บริษัทธนรัชการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๙.

เป็นทางอันเอก (เอกายนมรรค) เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม และเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง

๒) **ปรัชมาสยะ** -ทรงแสดงธรรมตามอัธยาศัยของผู้อื่น หมายความว่า เมื่อทรงเล็งเห็นด้วยพระญาณว่าบุคคลใดเป็นผู้มีความพร้อมที่จะบรรลุธรรม หรือเป็นผู้ที่ควรได้รับการโปรดจากพระองค์พระองค์ก็จะทรงแสดงธรรมไปตามความเหมาะสมแก่อัธยาศัยของบุคคลนั้นๆ เพื่อบุคคลนั้นๆ จักได้รับประโยชน์จากการฟังธรรมของพระองค์อย่างเต็มที่หรือได้รับผลเต็มตามเป้าหมายของการแสดงธรรมดังเช่น ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่พระเบญจวัคคีย์ ก็เพราะทรงเล็งเห็นว่าการแสดงเรื่องมัชฌิมาปฏิปทาและเรื่องอริสัจสี่นั้น เหมาะแก่อัธยาศัยของพระเบญจวัคคีย์ ซึ่งเป็นผู้ที่พยายามแสวงหาทางปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น และเมื่อพระเบญจวัคคีย์ได้ฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็ได้บรรลุธรรม หรือได้บรรลุผลตามที่ตนมุ่งหวัง เป็นต้น

๓) **ปุจฉาวลิกะ** -ทรงแสดงธรรมไปตามลักษณะของปัญหาที่มีผู้ทูลถาม หมายความว่า การแสดงธรรมของพระพุทธองค์ในบางครั้งนั้น ทรงแสดงธรรมไปตามลักษณะของปัญหาที่มีผู้ทูลถาม ดังเช่น ทรงแสดงสามัญญผลสูตร ซึ่งว่าด้วยเรื่องผลของการบวช หรือผลของการเป็นสมณะ ก็เพราะพระเจ้าอชาตศัตรูได้ทูลถามว่า คนทั้งหลายล้วนต้องอาศัยศิลปวิทยาอย่างใดอย่างหนึ่งทำมาหาเลี้ยงชีวิตเลี้ยงครอบครัวด้วยกันทั้งนั้น พระองค์พอจะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนได้หรือไม่ว่า การบวชนั้นให้ผลอะไรในปัจจุบันบ้าง พระพุทธองค์จึงทรงแสดงผลของการบวช หรือผลของการเป็นสมณะที่เรียกว่า สามัญญผลแก่พระเจ้าอชาตศัตรูอย่างพิสดารถึง ๔๐ ประการ ตั้งแต่ผลขั้นหยาบๆ คือการได้รับการกราบไหว้จากคนทั่วไป จนถึงผลขั้นสูงสุดคือพระนิพพาน การทรงแสดงธรรมในลักษณะนี้เป็นการทรงตอบปัญหาที่มีผู้ทูลถามโดยตรง แต่การทรงแสดงธรรมของพระองค์ในบางครั้งก็มีใช่เป็นการทรงตอบปัญหาที่มีผู้ถามนั้นโดยตรงแต่ทรงแนะนำวิธีการหรือการวางท่าทีที่ถูกต้องต่อเรื่องที่ทูลถามนั้นว่าควรทำอย่างไร ดังเช่นทรงแสดงกาลามสูตรหรือเกสปุตตสูตร แก่ชาวบ้านกาลามะในเกสปุตตนิคม เป็นต้น

๔) **อตัลุปปัตติกะ** -ทรงแสดงธรรมไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หมายความว่า การแสดงธรรมของพระพุทธองค์ในบางครั้งก็ทรงยกเอาเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า หรือเรื่องราวที่ภิกษุสนทนากันเป็นต้นมาเป็นหัวข้อ ในการแสดงธรรมหรือสอนธรรมแก่ภิกษุ ดังเช่นทรงแสดงอัคคิขันธ์โสมสูตร(สูตรที่ทรงยกเอาเรื่องกองไฟมาเป็นข้อเปรียบเทียบในการสอนธรรมแก่ภิกษุ การแสดงธรรมของพระพุทธองค์ในลักษณะที่ ๔ นี้ก็นับได้ว่าเป็นวิธีการสอนอีกแบบหนึ่ง โดยใช้สถานการณ์ที่เป็นจริงเป็นอุปกรณ์หรือเป็นสื่อในการสอนนั่นเอง^{๔๔}

^{๔๔} อคาริยมนี (นามแฝง), **นิตยสารศุภมิตร**, ฉบับที่ ๕๖๒ มีนาคม - เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๐, หน้า ๕๓-๖๗.

๓.๓.๒ ลักษณะการสอนของพระพุทธเจ้า

- ๑) สันตัสสนา ในการอบรมสั่งสอนธรรมะของพระองค์จะชี้แจงให้ผู้ฟังเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน
- ๒) สมาทปนา พระองค์จะอธิบายให้ผู้ฟังเห็นว่าเรื่องที่พูดถึงนั้นเป็นความจริง
- ๓) สมุตเตชนา พระองค์จะใช้วิธีปลุกเร้าใจให้ผู้ฟังคิดค้น กระตือรือร้นที่จะปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นให้ประสบความสำเร็จ

๔) สัมปหังสนา ในการบรรยายธรรมะ พระองค์จะสร้างบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้ ด้วยเหตุนี้ในการสอนธรรมะทุกครั้ง พระองค์จึงใช้วิธียกตัวอย่างเป็นเรื่องจริงบ้างนิทานบ้างเล่าประกอบเสมอ ซึ่งเรียกกันว่า ชาตก เห็นได้ชัดเจนในพระไตรปิฎกฉบับเถรวาทเมื่อพระองค์สอนครั้งใดการเรียนรู้จะเกิดขึ้นกับผู้เรียนได้โดยธรรมชาติการเผยแพร่พระธรรมของพระพุทธเจ้านั้น สามารถเอาชนะความขัดแย้งและความเชื่อในสังคมอินเดียโบราณ ซึ่งมีการแบ่งชั้นวรรณะ มีความเชื่อในลัทธิต่างๆ และอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์มีอยู่อย่างมั่นคง ทรงเลือกใช้วิธีสอนให้เหมาะสมกับบุคคลและชุมชนประกอบกับพระองค์ทรงมีพุทธลักษณะที่น่าเลื่อมใสศรัทธา การสอนของพระองค์เป็นการคิดใคร่ครวญ ไตร่ตรองด้วยเหตุผลแล้วฝึกปฏิบัติให้เห็นจริงด้วยตนเอง พระพุทธศาสนาจึงแพร่หลายไปได้อย่างกว้างขวางวิธีสอนพระพุทธศาสนาตามแนวพุทธศาสตร์ จากการวิเคราะห์ผลการสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง ผลการสอนจะออกมาในรูปแบบที่งดงาม สมบูรณ์ด้วยเนื้อหา สาระ ปลุกศรัทธาและความชื่นชมยินดีให้แก่ผู้ฟัง^{๔๙}

พระธรรมที่ทรงรู้แจ้งด้วยพระองค์เองนั้นจึงเป็นแก่นสารมีสาระอันลึกซึ้ง แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงเทศนาสั่งสอนให้คนทุกระดับชนนอกศาสนา หันมาเลื่อมใสเข้าใจและปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนาอย่างสิ้นเชิง พุทธวิธีสอนจึงเป็นเรื่องที่ครูปัจจุบันควรสนใจศึกษา^{๕๐} แนวการสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่การเรียน การสอนต่อไป เพราะพระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนอันชาญฉลาด เมื่อพระองค์ทรงแสดง พระธรรมเทศนาจบลง มักมีผู้สรรเสริญพระธรรมเทศนาเสมอว่า แจ่มแจ้งจริงพระองค์ ผู้เจริญแจ่มแจ้งจริง พระธรรมเทศนาของพระองค์เหมือนหงายของที่คว่ำ ปิดทองที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง ส่องประทีปในมือให้คนที่มึนจักษุได้เห็นรูป^{๕๑} การสอนธรรมะในพระพุทธศาสนา ควรยกย่องให้พระพุทธเจ้าเป็นบรมครูหมายถึงครูที่ยอดเยี่ยมที่สุด

^{๔๙} ประสาน ทองภักดี, กลวิธีสอนตามแนวพระพุทธศาสตร์ ศีลศาสตร์ ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคที่ ๒ ระบบการเรียนการสอน, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๖), หน้า ๔๑.

^{๕๐} สุมน อมรวิวัฒน์, เอกสารการประชุมทางวิชาการ พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: บริษัท พี พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๑๓), หน้า ๑๓.

^{๕๑} วศินอินทสระ, พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓.

๓.๓.๓ พระพุทธองค์ทรงเป็นกัลยาณมิตรต่อเหล่าเวไนยสัตว์

คำว่า “กัลยาณมิตร” (กัลยาณ+มิตร) แปลตามรากศัพท์ว่า มิตรที่ดี มิตรมีใจดี มิตรที่จริงใจ^{๕๒} คำว่า กัลยาณมิตร มีความสัมพันธ์กับคำว่า “กัลยาณมิตรตต” (กัลยาณ+มิตรตต) ซึ่งแปลว่า ความมีกัลยาณมิตร ซึ่งหมายถึง มีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคล หรือเข้าร่วมหมุ่กับท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญา มีความสามารถ ซึ่งจะช่วยเหลือ สนับสนุน ชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนอุดหนุนเกื้อกูลให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการและการปฏิบัติธรรม^{๕๓} นอกจากนี้ ยังหมายรวมถึงสิ่งแวดล้อมภายใน และสิ่งแวดล้อมภายนอกทุกอย่าง ที่เกื้อหนุนประสบความสำเร็จในชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิ่งแวดล้อมที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติธรรม ให้บรรลุจุดหมายสูงสุด จากการศึกษาและสืบค้นความหมายของคำว่ากัลยาณมิตรในคัมภีร์พระไตรปิฎก สามารถรวบรวมและสังเคราะห์จัดหมวดหมู่ความหมายได้ ดังนี้

ความหมายที่ ๑ กัลยาณมิตร หมายถึง ผู้เป็นมิตรดี สหายดี เพื่อนดี เพราะประกอบด้วยคุณ มีศีล เป็นต้น ดังข้อความที่ว่า “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ที่มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ก็เป็นนาถกรรมธรรม (ธรรมเครื่องกระทำที่พึง)”^{๕๔} ซึ่งสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระก็ดี ผู้เป็นมัชฌิมะก็ดี ผู้เป็นนวกะก็ดีย่อม (ให้) ความสำคัญแก่ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีว่า เป็นผู้ควรว่ากล่าวสั่งสอนได้ และภิกษุเหล่านั้น ผู้อันภิกษุผู้เป็นเถระ มัชฌิมะ นวกะอนุเคราะห์แล้ว พึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างดีในกุศลธรรมทั้งหลายไม่มีความเสื่อมเลย^{๕๕}

ความหมายที่ ๒ กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลผู้เสมอตนในด้านศีล สมาธิ ปัญญา ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ เสมอตนในด้านศีล สมาธิ ปัญญา ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ เพราะการสนทนาเกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญาจักมีแก่เราทั้งหลาย จักดำเนินไปได้ จักเป็นความสำเร็จ”^{๕๖}

ความหมายที่ ๓ กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลผู้มีศีล มีธรรมงาม ที่พุทธบริษัท ๔ ควรเข้าไปคบหา เข้าไปนั่งใกล้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ มีศีล มีธรรมงาม บุคคลเช่นนี้ ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร เพราะว่าคนทั่วไป แม้จะไม่ได้ตามอย่างบุคคลเช่นนี้ แต่กิตติศัพท์อันงามของเขาก็จรไปว่า เป็นคนคบมิตรดี คบสหายดี คบเพื่อนดี”^{๕๗}

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๖ ข้อ ๑๖๘.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๕ ข้อ ๑.

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๔, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗/๓๒.

^{๕๕} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๘/๓๕.

^{๕๖} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๖/๑๗๕, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๒๒/๑๗๙.

^{๕๗} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๗/๑๗๗.

ความหมายที่ ๔ กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลผู้มีคุณธรรมทั้งหลาย มีศรัทธาเป็นต้น ดังที่ พระพุทธองค์ตรัสว่า “ศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ”^{๕๘} และ “บุคคลผู้มีศรัทธา มีศีล เป็นพหูสูต มีจาคะ มีปัญญา การเสพการส้องเสพด้วยดี การคบ การคบหา ความรักดี ความจงรักภักดีต่อบุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้มีกายโนมน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น นี่เรียกว่าความเป็นผู้มีมิตรดี”^{๕๙}

ความหมายที่ ๕ กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลผู้เหนือกว่าตนในด้านศีล สมาธิ ปัญญา ที่ บุคคลควรสักการะ เคารพ แล้วจึงคบหา เข้าไปนั่งใกล้ ดังพระพุทธพจน์ว่า บุคคลผู้เหนือกว่าตนในด้าน ศีล สมาธิ ปัญญา...บุคคลเช่นนี้ ควรสักการะ เคารพแล้วจึงเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้...เพราะบุคคลเช่นนี้... จักบำเพ็ญศีลชั้น (กองศีล) สมาธิชั้น (กองสมาธิ) ปัญญาชั้น (กองปัญญา) ที่ยังไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์ หรือ จักอนุเคราะห์ สีสันชั้น สมาธิชั้นปัญญาชั้น ที่บริบูรณ์แล้ว ให้บริบูรณ์ด้วยปัญญาในที่นั้นๆ^{๖๐}

นอกจากนี้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านยังได้อธิบายลักษณะของผู้เป็นกัลยาณมิตรไว้ว่า...ท่านผู้เป็น กัลยาณมิตรนั้นจะต้องเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยศรัทธา ด้วยศีล ด้วยสุตะ ด้วยจาคะ ด้วยวิริยะ ด้วยสติ และ สมบูรณ์ด้วยปัญญา คือ ย่อมเชื่อมั่นต่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อมั่นต่อกรรมและผลแห่งกรรมด้วยศรัทธา สมบัติ ไม่ยอมปล่อยวางการแสวงประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายอันเป็นเหตุแห่งสัมมาสัมโพธิญาณด้วยศรัทธา สมบัตินั้น ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่น่าสรรเสริญ เป็นผู้ชักท้วงตำหนิโทษว่ากล่าว เป็นผู้ดลใจต่อถ้อยคำ ของสัตว์ทั้งหลายได้ ด้วยศีลสมบัติ เป็นผู้สามารถชี้แจงถ้อยคำอันลุ่มลึก ซึ่งประกอบด้วยสัจธรรมและปฏิจางมุป ปาธรรมเป็นต้นด้วยสุตสมบัติ เป็นผู้มักน้อย สันโดษ ขอบสัจ ไม่คลุกคลีกับหมู่คณะด้วยจาคสมบัติ เป็นผู้เพียร พยายามในการปฏิบัติทั้งที่เป็นประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นด้วยวิริยสมบัติ เป็นผู้มัสติตั้งมั่นในทางดีด้วยสติ สมบัติ เป็นผู้มั่งคั่งไม่คิดฟุ้งจิตมั่งคั่งแข่งแกร่งด้วยสมาธิสมบัติ และรู้แจ้งชัดไม่วิปริตผิดเพี้ยนด้วยปัญญาสมบัติ ท่านผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติเห็นปานนั้น ย่อมสอดส่องมองเห็นคติแห่งกุศลธรรม และอกุศลธรรมด้วยสติ รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นโทษของสัตว์ทั้งหลายตามเป็นจริงด้วยปัญญา มีจิตตั้งมั่นอยู่ในสิ่งที่ เป็นประโยชน์และเป็น โทษนั้นด้วยสมาธิ ช่วยกำจัดสิ่งที่ เป็นโทษพยายามชักจูงแนะนำสัตว์ทั้งหลายในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ด้วยวิริยะ^{๖๑}

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กัลยาณมิตรหมายถึงมิตรทั้งหลายผู้มีคุณงามความดี เพียบพร้อมไปด้วยคุณความดีทั้งหลาย มีศีล เป็นต้น^{๖๒} กัลยาณมิตรสูงสุด หมายถึง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หรือมิตรผู้ มีคุณธรรมความดี เช่น พระอริยบุคคลทั้งหลาย หรือแม้กระทั่งมนุษย์ทั้งหลาย ผู้มีความเป็นมิตรที่ดี

^{๕๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๘/๗๑.

^{๕๙} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๓๕/๓๓๓, อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๗๖/๑๖๔.

^{๖๐} อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๖/๑๗๕, อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๒๓/๑๗๔.

^{๖๑} สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : บริษัท ประยวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๑.

^{๖๒} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๖.

ของพระอริยบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น ก็ได้ชื่อว่ากัลยาณมิตร^{๖๓} และยังหมายถึง คนที่ได้ชื่อว่ามิตร์ดี หรือมีกัลยาณมิตร เพราะมิตร์ที่ดีคือเพียบพร้อมด้วยคุณมีศีลเป็นต้น อนึ่ง มิตร์ของบุคคลนั้น ชื่อว่า สหาย หรือกัลยาณสหาย เพราะไปร่วมกันในอิริยาบถทั้งหลายมีการยืนและการนั่งเป็นต้น การเข้าไป เป็นพวกในกัลยาณมิตร คือน้อมกายและจิตไป ก็ชื่อว่า ผู้มีกัลยาณสัมปวังกะ คือผู้มีพวกดี^{๖๔}

นอกจากนี้แล้ว กัลยาณมิตรยังหมายถึง “บุคคลผู้มีคุณธรรมความดีทั้งหลาย มีศรัทธา เป็นต้น ชื่อว่ากัลยาณมิตร”^{๖๕} เพราะกัลยาณมิตร เป็นมิตรผู้มีใจบริสุทธิ์ เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาด^{๖๖} คือ มีใจบริสุทธิ์จาก ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย มีกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ฌายา สากายะ ซึ่งจะเป็เหตุให้มการหลอกลวงมิตร หรือ ผู้อื่นผู้ซึ่งไม่ใช่มิตร ดังที่พระภูิกการจารย์อธิบายไว้ว่า “มิตรผู้มีใจบริสุทธิ์ ความที่มีมิตรเป็นผู้บริสุทธิ์สะอาด เพราะบริสุทธิ์สะอาดด้วยศีลและอาจารย์(สีกาจารย์)”^{๖๗}

หลักฐานบางแห่ง ยังได้แสดงถึงคุณลักษณะสำคัญของกัลยาณมิตรสรุปใจความว่า กัลยาณมิตร หมายถึง มิตรผู้มีใจงาม มีความเจริญในธรรม เป็นคนดี ด้วยคุณสมบัติอย่างนี้ จึงได้ชื่อว่า เป็นกัลยาณมิตร กัลยาณมิตร เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณมีศีลเป็นต้น เป็นผู้ไม่เบียดเบียนแก่ผู้ที่เบียดเบียน เป็นผู้เอื้อเพื่อเผื่อแผ่แก่ผู้เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ และแม้แก่ผู้ที่ไม่เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เป็นมิตรผู้มีอุปการคุณโดย ประการทั้งปวง จึงได้ชื่อว่ากัลยาณมิตร^{๖๘} จึงพอสรุปได้ว่า กัลยาณมิตร มีความหมายลึกซึ้งกว้างขวาง และเป็นปัจจัยสำคัญ เป็นผู้นำ หรือเป็นบุญนิมิตให้เกิดความสำเร็จในทุกกิจกรรมของชีวิต ผู้เป็นกัลยาณมิตร จะคอยช่วยเหลือสังคม และประพฤติปฏิบัติสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม ชักจูงเข้าหาสิ่งที่ดีงาม เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก บิฑามารดา ครูอาจารย์ เป็นต้น เป็นกัลยาณมิตรผู้คอยชี้แนะแนวทาง ให้มีปัญญา สามารถพึ่งพาตนเองได้ ไม่ให้ตกไปในทางที่ชั่ว ให้สามารถแก้ไขปัญหาชีวิต พัฒนาตน พัฒนา สังคม และประเทศชาติได้ ทั้งหมดล้วนเกิดการได้มิตรดี หรือได้กัลยาณมิตรเป็นผู้คอยช่วยเหลือนั่นเอง

จึงเห็นได้ชัดว่า ความเป็นกัลยาณมิตรของพระพุทธองค์ต่อเหล่าเวไนยสัตว์เป็นเหตุให้ พระองค์ทรงสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้เข้าพ้นทุกข์ได้ตามอุปนิสัยปัจจัยของแต่ละคน ทั้งเด็กทั้ง ผู้ใหญ่ เราจึงเห็นถึงความมีมหากรุณาธิคุณของพระพุทธองค์ที่ทรงมีต่อมวลมนุษยชาติตลอด ๔๕ พรรษาที่ ทรงเผยแผ่พระศาสนา อย่างไรก็ตาม การที่พระพุทธองค์จะทรงแสดงธรรมโปรดใครๆ ย่อมมีเหตุที่ทำให้

^{๖๓} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๓/๒๐๒.

^{๖๔} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๖.

^{๖๕} ที.ปา.ฎีกา. (บาลี) ๓/๓๐๔/๒๑๗.

^{๖๖} อ.ต.อ. (บาลี) ๒/๒๗/๑๐๖.

^{๖๗} อ.ท.ฎีกา. (บาลี) ๒/๘๗/๑๑๙.

^{๖๘} พ.อ.อ. (บาลี) ๓๑/๒๓๕, พ.เถรี.อ. (บาลี) ๒๑๓/๒๒๕, อ.ต.อ. (บาลี) ๓/๓/๓๒.

ทรงแสดงธรรม เช่น เหตุการณ์ตอนที่ทรงเห็นเด็ก ๆ ตีงูอยู่ พระพุทธองค์ตรัสเด็ก ๆ ว่า เรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันทิ สัตว์อื่นๆ ก็เหมือนกัน จึงไม่ควรทำลายล้างชีวิตสัตว์อื่นเป็นต้นซึ่งผู้วิจยจะได้ศึกษาในบทต่อไปอันว่าด้วยตัวอย่างที่พระพุทธองค์ทรงสอนเด็ก

๓.๓.๔ การสอนแบบวิเคราะห์ผู้ฟัง

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลายตามแต่ระดับสติปัญญาของผู้เรียน และในการสอนแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยแบ่งบุคคลออกเป็น ๔ จำพวก เปรียบเทียบกับบัว ๔ เหล่า คือ (๑) **อุคฆฏัตถุญญ** ผู้อาจรู้ธรรมได้พลันเปรียบเหมือนดอกบัวอยู่เหนือน้ำ พอถูกแสงอาทิตย์ก็บาน (๒) **วิปจิตถุญญ** ผู้อาจรู้ธรรมได้ต่อเมื่อท่านได้อธิบายเปรียบเทียบดอกบัวใต้น้ำอันจะบานในวันรุ่งขึ้น (๓) **เนยยะ** ผู้ที่จะแนะนำสั่งสอนอยู่บ่อยๆ จึงรู้ตามได้เปรียบเหมือนดอกบัวใต้น้ำอันจะบานในวันต่อไป (๔) **ปทปรมะ** พวกบวมโง่ คือ พวกที่แม้จะแนะนำสั่งสอนอย่างไรก็ไม่เข้าใจหรือไม่รับฟังทั้งนั้น เปรียบเหมือนดอกบัวซึ่งติดอยู่กับดินอันจะเป็นอาหารของปลาและเต่าในบุคคลเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงเลือกสอนบุคคล ๓ ประเภทแรก โดยทรงเลือกธรรมะให้เหมาะสมกับอุปนิสัยและปัญญาบารมีของบุคคลนั้น^{๖๙}

๓.๓.๕ ศิลปะในการใช้คำพูด

แม้ในหลักการสอนพระพุทธองค์ก็ทรงมีพระวาจาที่ไพเราะ มีประโยชน์ ประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อเวไนยสัตว์ คือทรงประกอบด้วย **ปิยวาจา** หรือ เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดตื้นน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะ อ่อนหวานสมาน สามัคคี ให้เกิดไมตรี และความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐานจูงใจให้ยอมตามเป็นคำพูดอันเป็นสุภาสิต เป็นคำที่สามารถเข้าถึงจิตใจของผู้รับฟัง สร้างความรู้สึกสนิทสนม เป็นคำพูดที่เป็นกันเอง ชวนให้ผู้อื่นอยากฟัง และเข้ามาขอคำปรึกษา ได้แก่ วจีสจฺจริต มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการกล่าวเท็จ กล่าวสอดเสียด กล่าวเพ้อเจ้อ กล่าวคำหยาบ เพราะคำพูดที่เปล่งออกมา มีผลทั้งทางดีและทางไม่ดีกล่าวคือถ้าเป็นคำพูดที่เป็นปิยวาจา ก็ไปในทางดี ทางกุศล ดังพระพุทธพจน์ว่า

วาจาใดเป็นปม เป็นกาก เฝ็ดร่อนต่อผู้อื่น เกี้ยวผู้อื่นไว้ ยั่วให้โกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมานธิละ วาจาเช่นนั้นเสีย วาจาใด ไร้โทษ สบายหู ไพเราะจับใจ เป็นวาจาของชาวเมือง เป็นที่เจริญใจของชนหมู่มาก ควรกล่าววาจาเช่นนั้น ความเป็นผู้มีวาจา อ่อนหวาน ความเป็นผู้มีวาจาสะสลาย ความเป็นผู้มีวาจาไม่หยาบคาย ในลักษณะดังกล่าวมานั้น นี้เรียกว่าความมีวาจาอ่อนหวาน^{๗๐}

^{๖๙} พระราชมุนี (ประยูรย์ ปยุตฺโต), **เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๗๐} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๐/๓๓๗.

พระพุทธองค์ทรงเป็นแบบอย่างในการตรัสวาจาที่ชวนให้คนศรัทธา ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะ เป็นปิยวาจา ดังปรากฏว่า “พระตถาคต...มีพระวาจาไพเราะสุภาพ ประกอบด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน อย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย...”^{๗๑} ในขณะเดียวกัน พระองค์ทรงตรัสสอนเหล่าสาวกให้หลีกเลี่ยงคำพูดที่จะทำให้แตกสามัคคีกัน ดังพระพุทธพจน์ว่า “ท่านทั้งหลายจงเห็นการวิวาทกันเป็นสิ่งที่น่ากลัว แต่จงเห็นการไม่วิวาทกันเป็นสิ่งปลอดภัย จงสมัครสมานสามัคคีกัน พุดจาไพเราะกันเถิด นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า”^{๗๒}

๓.๓.๖ ธรรมเทศกธรรม ๕

พระพุทธองค์ตรัสสอนพระสาวกให้ตั้งอยู่ในองค์คุณแห่งพระธรรมกถึก คือ กล่าวชี้แจงไปตามลำดับ กล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เห็นเข้าใจ แสดงด้วยอาศัยเมตตา ไม่แสดงด้วยเห็นแก่อำภิส และแสดงไปโดยไม่กระทบตน และผู้อื่น

หลักการนี้เรียกว่า ธรรมเทศกธรรม ๕ (ธรรมของนักเทศก์, องค์แห่งธรรมกถึก, ธรรมที่ผู้แสดงธรรมหรือสั่งสอนคนอื่นควรตั้งไว้ในใจ

๑) **อนุพุทฺธิกั** กล่าวความไปตามลำดับ คือ แสดงหลักธรรมหรือเนื้อหาวิชาตามลำดับความง่ายยากกลุ่มเล็ก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

๒) **ปริยายทสสาวิ** ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เห็นเข้าใจ คือ ชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ยกย่องไปต่างๆ ตามแนวเหตุผล

๓) **อนุทยตฺ ปฏิจจ** แสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตา คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้เป็นประโยชน์แก่เขา

๔) **น อามิสฺนตโร** (ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อำภิส คือ สอนเขามีใช้เพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภ หรือผลประโยชน์ตอบแทน

๕) **อตฺตานญจ ปรณจ อนุพหจ** แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงธรรม แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น^{๗๓}

สรุปความว่า พระพุทธองค์ทรงมีหลักการสอนที่น่าสนใจหลายประการ เช่น สอนสิ่งที่เป็นจริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์ ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่

^{๗๑} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๐๔/๑๒๑.

^{๗๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๙/๖.

^{๗๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๒.

ผู้รับศาสนเป็นที่ตั้งไม่หวังผลตอบแทน ทรงหาได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจลัทธิศาสนา และพึงพอใจได้ความสุข และทรงมีหลักการสอน และวิธีสอนยอดเยี่ยม

๓.๓.๗ สัปปุริสธรรม ๗

พระพุทธองค์ทรงเพียบพร้อมด้วยหลักสัปปุริสธรรม ๗ และทรงสั่งสอนพระสาวกให้ปฏิบัติตามเพื่อผลสัมฤทธิ์ด้านการเผยแผ่พระศาสนา พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับกัลยาณมิตตธรรม ๗ ประการว่า เป็นคุณสมบัติของมิตรดี หรือมิตรแท้ คือ ผู้ที่คบแล้วเป็นเหตุให้เกิดความดีงาม ความเจริญ อันมุ่งเฉพาะไปที่มิตรซึ่งทำหน้าที่เป็นครูหรือพี่เลี้ยงเป็นหลัก^{๗๔} โดยท่านได้อธิบายความหมายของคุณสมบัติ ๗ ประการดังกล่าวไว้โดยสังเขปดังนี้

๑. **นารัก (ปิโย)** หมายความว่า เป็นผู้ที่มีบุคลิกที่ดูน่ารัก สุภาพ มีความเอาใจใส่ เป็นกันเอง รู้จักใช้คำพูดที่ไพเราะ อ่อนหวาน ไม่วางตัวหยิ่ง อวดภูมิรู้

๒. **นาคเรพ (ครุ)** หมายความว่า บุคลิกภาพดูน่าเคารพ เลื่อมใสศรัทธา มีคำพูดที่หนักแน่น จริงจัง น่าเชื่อถือ ยึดถือหลักการและเหตุผลเป็นสำคัญ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ และเหมาะสมกับกาลเทศะ ทำให้เกิดความอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และมีความปลอดภัย

๓. **นาคเรญใจ (ภาวนีโย)** หมายความว่า มีความรู้ ความสามารถในด้านวิชาการอย่างพร้อมสรรพ ทรงภูมิปัญญาของผู้น่าอย่างแท้จริง เป็นผู้ผ่านการฝึกฝนอบรมมาอย่างดี เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้เอ่ยอ้างหรือรำลึกถึงความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ

๔. **รู้จักวิธีการพูดให้ได้ผล (วตฺตา จ)** หมายความว่า รู้จักชี้แจงแสดงเหตุผลให้เข้าใจ รู้ว่าเรื่องใดควรพูดหรือไม่ อย่างไร มีความอาจหาญ สามารถให้คำแนะนำ ว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี สามารถอธิบาย ชี้แจงปัญหาต่างๆ ได้

๕. **ทนต่อถ้อยคำคือรับฟังผู้อื่น (วจนฺทโม)** หมายความว่า แม้บางกรณีที่มีการถามปัญหาที่ยากเป็นเหตุให้ต้องเสียหน้า หรือมีใครมาพูดว่าอย่างไร ก็มีความอดทน ไม่แสดงกิริยาที่ไม่เหมาะสม

๖. **อธิบายเรื่องลึกซึ้งได้ (คฺมภีรณฺจ กถํ กตฺตา)** หมายความว่า สามารถอธิบาย ชี้แจงสาเหตุในเรื่องที่ยากหรือมีความหมายลึกซึ้งให้เข้าใจง่ายขึ้นได้จึงต้องเป็นผู้มีภูมิรู้อย่างมาก ซึ่งมาจากการฝึกฝนตนอยู่เสมอ

๗. **ไม่ชักจูงไปในทางเสื่อม (โน จฺญฐาเน นโยชเย)** หมายความว่า บุคคลผู้ที่มีความเป็น

^{๗๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๘ ข้อ ๒๖๔.

ผู้นำทางจิตวิญญาณจริงๆ ต้องไม่ใช่ผู้ชักนำผู้อื่นไปในทางทุจริต เช่น การเล่นเกมพนัน มั่วสุม อบายมุข ขยายยาเสพติด หรือใช้ความรู้ไปในทางที่ผิด^{๗๕}

๓.๔ กรณีตัวอย่าง: พุทธวิธีการสอน

นักปราชญ์ทั้งหลายได้รวบรวมหลักการเผยแผ่ศาสนาของพระองค์โดยยึดเอาหลักปฏิบัติของพระพุทธองค์เองมาเป็นหลักการสอนทั่วไป ดังต่อไปนี้

ประการที่ ๑ เนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอน

พระองค์จะมีหลักการสอนสาวกของพระองค์ ด้วยวิธีการต่างๆ กันแล้ว แต่ทว่า ผู้ที่จะรับหลักธรรมนั้น จะมีสติปัญญามากน้อยหรือเหมาะสมกับเนื้อหาที่จะถ่ายทอดให้หรือไม่นั้น ถ้าพระองค์เห็นว่า ผู้ที่จะรับหลักธรรมนั้นๆ เหมาะสม พระองค์ก็จะแสดงหลักธรรมให้ผู้นั้นฟัง ซึ่งเกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอนนั้น พระองค์ทรงยึดหลักดังต่อไปนี้

๑) สอนจากสิ่งที่รู้เห็น เข้าใจง่ายหรือรู้อยู่แล้ว ไปยังสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็น ไม่เข้าใจ เช่น อริยสัจทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อน เพราะความทุกข์ ใครๆ ก็รู้ และเคยประสบมา จากนั้นจึงนำไปหาสาเหตุ ซึ่งใครๆ ก็ได้ยาก เพราะลึกซึ้ง เมื่อรู้สาเหตุของทุกข์แล้ว ก็ทรงสอนทางปฏิบัติเพื่อขจัดทุกข์หรือแก้ไขมิให้ทุกข์เกิดต่อไป

๒) สอนเนื้อเรื่องให้ยากขึ้นตามลำดับขั้น และต่อเนื่องเป็นลำดับไป ดังที่เรียกว่าอนุพิภักภา อันหมายถึง พระธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อหาความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตยิ่งขึ้นไปเป็นขั้นๆ จนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในหลักธรรมอันลึกซึ้งต่อไป

๓) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้พึงสอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟัง อันเป็นประสบการณ์ตรง เช่น สอนพระนันทะซึ่งเป็นพุทธอนุชาที่คิดถึงคู่รัก คนงามมีนามว่า ชนบทกัลยาณี โดยการทรงพาไปชมนางฟ้า นางอัปสร เทพธิดา ให้เห็นด้วยตา เรื่องอาจารย์ศิปาโมกข์ให้หมาอาชีวกทดสอบตัวเอง เรื่อง นามสัทธิดาตก หรืออย่างที่ทำให้พระภิกษุเพ่งดูความเปลี่ยนแปลงของดอกบัว เป็นต้น

๔) สอนตรงเนื้อเรื่อง ตรงเนื้อหา คุณอยู่ในเรื่อง มีจุดแน่นอน ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่อง โดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับเนื้อหา

๕) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ดี

๖) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีเพื่อให้เกิดความเข้าใจให้การเรียนรู้ได้ผลดี ไม่ใช่สอนอย่างตนรู้สึกหรือสอนโดยแสดงให้เห็นว่าผู้สอนมีความรู้มาก

๗) สอนสิ่งที่มีความหมายซึ่งผู้เรียนรู้และเข้าใจได้ดี เป็นประโยชน์แก่ผู้เรียนมากที่สุด

^{๗๕} พระราชวรมณี (ป.อ. ปยุตโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, หน้า ๑๐-๒๖.

เพราะพระพุทธรูปองค์ทรงพระเมตตา หวังประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติ

ประการที่ ๒ ตัวผู้เรียน

ผู้เรียนถือว่ามีส่วนสำคัญที่จะให้การจัดการสอนประสบผลสำเร็จ ฉะนั้น พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถจะทำให้ผู้เรียนรู้แจ่มแจ้งในเนื้อเรื่องหรือเนื้อหาที่พระองค์ทรงสอน โดยที่พระองค์มีหลักการและวิธีการดังต่อไปนี้

๑) ทรงรู้ ทรงคำนึงถึง และทรงสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคลและทรงรู้ระดับความสามารถและความพร้อมของบุคคล เช่น ยกตัวอย่าง ดอกบัว ๔ เหล่ามาเปรียบเทียบกับบุคคล มี ๔ ประเภท เป็นต้น

๒) ปรับปรุงวิธีสอนให้เหมาะสมกับบุคคล แม้จะสอนในเรื่องหรือหัวข้อเดียวกันแตกต่างกันบุคคลผู้เรียน อาจจะต้องใช้วิธีสอนที่ต่างกัน

๓) คำนึงถึงความพร้อมเป็นสำคัญ ตลอดถึงความสุขงาม ความมีอินทรีย์แก่กล้าของผู้เรียน แต่ละคนเป็นรายๆ ไปว่าในแต่ละคราวหรือเมื่อถึงเวลานั้น ผู้เรียนควรจะได้เรียนรู้อะไร และจะเรียนได้แค่ไหน มากน้อยเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้ผู้เรียนรู้นั้น ควรให้เขาเรียนรู้ได้หรือยัง เช่น พระองค์ทรงรอคอยความพร้อมของราหู จนกระทั่งทรงชักชวนช่วยให้เธอในการกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จไปบิณฑบาตแสวงเสร็จแล้ว จึงตรัสสอนภรรยาให้โดยเสด็จไปพักผ่อนกลางวันในป่าอันธวัณ เมื่อถึงโคนต้นไม้แห่งหนึ่งได้ประทับนั่งและทรงสอนธรรมด้วยวิธีสอนทนา วันนั้นเองพระราหู ก็ได้บรรลุอรหัตผล

๔) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งเป็นการช่วยให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ได้ดียิ่งขึ้น เกิดความชำนาญ แม่นยำ และได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจุฬป็นถผู้โง่เขลาปัญญา ด้วยการให้นำผ้าขาวมาแล้วลูบคลำ จนปรากฏความสกปรกที่ผ้าขาวนั้น อันเปรียบด้วยกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เมื่อกิเลสท่วมทับจิต จิตเกิดความเศร้าหมองย่อมไม่ควรแก่การบรรลุธรรม ผ้าขาวเปื้อนด้วยเหงื่อโคล ย่อมไม่ควรที่จะขายได้ราคา

๕) สอนโดยให้ผู้สอนกับผู้เรียนมีบทบาทร่วมกันในบทเรียน เพื่อแสวงหาความจริงขั้นสุดท้าย ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบได้อย่างเสรี อันเป็นการใช้อิสรภาพและเสรีภาพในทางความคิดและวิชาการ

๖) พระองค์เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษ หรือผู้มีศรัทธาอย่างแท้จริง เป็นรายๆ ไปตามสมควรแก่กาลเวลาและสถานที่ตลอดถึงเหตุการณ์ เช่น มีชวานาคคนหนึ่งตั้งใจว่า จะไปฟังธรรมของพระศาสดาในเวลากลางคืน บังเอิญว้าวเขาหายจึงตามว้าวจนได้รับกลับคืนมา และรีบกลับบ้าน เพื่อที่จะไปฟังธรรมเทศนาของพระองค์ กว่าจะมาถึงวัดก็สายมาแล้วแต่คิดในใจอยู่ว่าแม้ได้ฟังธรรมตอนท้ายๆ ก็ยังดี เมื่อไปถึงวัดปรากฏว่า พระพุทธเจ้ายังประทับนั่งอยู่ยังไม่ได้ทรงแสดงธรรมเลย และพระองค์ยังรับสั่งให้จัดอาหารใช้ชวานาคคนนั้นรับประทานให้จนอิ่มสบายแล้ว จึงทรงเริ่มแสดงพระธรรมเทศนา

๓) พระองค์ทรงช่วยเหลือเอาพระทัยต่อคนที่มีปัญญาน้อยด้วยเชาว์ปัญญา มีปัญหาในชีวิต เช่น ช่วยเหลือพระจุฬป็นถกผู้โง่เขลาถูกพี่ชาย คือ พระมหาปันถกตำซ้ำไล่ให้สึกจากบรรพชิต สุดท้ายด้วยความช่วยเหลือของพระพุทธเจ้าพระจุฬป็นถกก็บรรลุเป็นพระอรหันต์

ประการที่ ๓ วิธีสอนการสอน

ผู้สอนจะประสบผลสำเร็จได้นั้น จะต้องมียุทธวิธีที่ดี และนำวิธีการสอนหลายๆ วิธีมาประกอบกันเพื่อที่จะทำให้การสอนประสบผลสำเร็จได้ พระพุทธเจ้า พระองค์เองก็ทรงใช้วิธีการสอนหลายอย่างมาประกอบกัน เพื่อที่จะทำให้การสอนของพระองค์ประสบผลสำเร็จ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า คือ

๑) พระองค์มีการเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การเรียนการสอนประสบผลสำเร็จ ได้ดี เพราะจะดึงดูดใจของผู้เรียนได้ดี แล้วจึงนำเข้าสู่เนื้อหา

๒) พระองค์สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง และให้เกียรติผู้เรียน เช่น พระองค์สอนพราหมณ์ ชื่อว่า โสณทัณฑะ กับคณะที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

๓) พระองค์สองมุ้งให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ มิให้กระทบตนชมผู้อื่นพระองค์ไม่มุ้งที่จะยกตนไปมุ้งเสียดสีผู้อื่น

๔) พระองค์สอนโดยเคารพ คือ ทรงตั้งใจสอนจริงๆ ทำจริงๆ มองเห็นคุณค่าของการเรียนการสอนเป็นสำคัญ พระองค์มีความหลากหลายของวิธีสอนที่จะทำให้การเรียนการสอนของพระองค์นั้นประสบผลสำเร็จ กล่าวคือ เกิดผลดีทั้งฝ่ายพระองค์เองและตัวผู้เรียนก็จะได้นำความรู้ที่ได้ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันและอยู่ในสังคมได้ ความสำเร็จของกระบวนการเรียนการสอนนี้ ก็ขึ้นอยู่กับว่าผู้สอนนั้นมีถ่วงท่าลีลาการสอนแบบไหนบ้าง ที่จะทำให้การสอนของตนเองประสบผลสำเร็จ พระพุทธเจ้านั้น พระองค์มีรูปแบบของพุทธลีลาการสอนเฉพาะพระองค์เอง จึงทำให้การสอนของพระองค์ถึงจุดมุ่งหมายที่ได้ตั้งไว้^{๗๖} พระพุทธองค์ทรงมีอุปบายวิธีการสอนแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทุกเพศทุกวัยหลากหลายที่สามารถนำมาใช้ให้เหมาะสมแก่บุคคล เหตุการณ์ สถานที่ ดังที่นักปราชญ์ได้ประมวลไว้ดังต่อไปนี้^{๗๗}

๑) การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ

การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่น เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น

^{๗๖} บุญมี แท่นแก้ว, **ปรัชญาฝ่ายบุรพทิศ**, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๙๔-๙๖.

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์โดย ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๕๙-๗๐.

พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์ และนิทานประกอบการสอนมากมายเพียงใด จะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็มีนิทานชาดกถึง ๕๔๗ เรื่อง

๒) การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา

คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมเปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เนื้อความหนักแน่นเข้า เช่น “ภูเขาศิลาล้วนเป็นแท่งทึบ ย่อมไม่หวั่นไหว ด้วยแรงลม ฉันทิ บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะคำนินทาและสรรเสริญ ฉันทัน” “คนผู้เรียนรู้น้อย ย่อมแกล้งเหมือนโคถึก เนื้อของเขาเจริญขึ้น แต่ปัญญาหาเจริญไม่” การอุปมานี้ น่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด

๓) การใช้อุปกรณ์การสอน

ในสมัยพุทธกาลย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างแพร่หลายกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่ อีกประการหนึ่ง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีบันทึกไว้ก็มักเป็นคำสอนที่ตรัสแก่ผู้ใหญ่และเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม ทั้งสอนเคลื่อนที่ไปในดินแดนแคว้นต่างๆ อย่างอิสระ ชนิดที่ผู้สอนไม่มีทรัพย์สินติดตัว ด้วยเหตุนี้ ความจำเป็นที่จะใช้อุปกรณ์จึงมีน้อยและโอกาสที่จะอาศัยอุปกรณ์ก็เป็นไปได้ยากนอกจากนั้น การใช้ข้ออุปมาต่างๆ ก็สะดวกกว่า และให้ความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้วแม้เมื่อใช้ของจริงเป็นอุปกรณ์ก็มักใช้ในแง่อุปมาอีกนั่นเอง จึงปรากฏว่าคำสอนในแง่อุปมามีมากมาย แต่ไม่ค่อยปรากฏการใช้อุปกรณ์การสอนอย่างไรก็ดี มีตัวอย่างการใช้ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปกรณ์การสอน ในกรณีสอนผู้เรียนที่อายุน้อยๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรม โดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่ จึงมีปรากฏเรื่องที่พระองค์ทรงสอนสามเณรราหุลเมื่ออายุ ๗ ขวบ ว่า

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ณ ที่อยู่ของสามเณรราหุล สามเณรมองเห็นแล้ว ก็ปูลาดอาสนะและจัดน้ำล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคล้างพระบาทแล้วทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะหนึ่ง เมื่อสามเณรถวายบังคมนั่งเรียบร้อยแล้วพระองค์ตรัสถามว่า “ราหุล เธอเห็นน้ำที่เหลือน้อยหนึ่งในภาชนะนี้หรือไม่” สามเณรราหุลทูลว่าเห็น จึงตรัสว่า “คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้ยู่ก็มีคุณธรรมของสมณะเหลือน้อยเหมือนอย่างนั้น” เสร็จแล้วทรงเทน้ำนั้นเสีย ตรัสถามว่า “เธอเห็นเราเทน้ำหนึ่งนั้นทิ้งไปแล้วไหม” สามเณรทูลว่า เห็น ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ยู่ ก็เป็นผู้ที่คุณธรรมของสมณะออกทิ้งเสียเหมือนอย่างนั้น” แล้วทรงคว่ำภาชนะลงตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้คว่ำลงแล้วไหม” สามเณรทูลว่า เห็น ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จทั้งที่รู้ยู่ คุณธรรม

ของสมณะของเขาก็ชื่อว่าคว่ำไปแล้วเหมือนอย่างนั้น” แล้วทรงหงายภาชนะขึ้น ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้ว่างเปล่าไหม” สามเณรทูลว่า เห็น จึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีมลทินในการพูดเท็จ ทั้งที่รู้อยู่ คุณธรรมแห่งสมณะของเขาก็ว่างเปล่าเหมือนอย่างนั้น” ตรัสถามว่า “ราหุล แวนมีประโยชน์อย่างไร” ทูลตอบว่า “มีประโยชน์สำหรับส่องดู พระเจ้าข้า” ตรัสว่า “อันนั้น เหมือนกันราหุล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อน จึงกระทำการด้วยกาย วาจา และใจ ”ในการสอนสามเณรนี้ บางทีก็ทรงใช้วิธีทายปัญหา ซึ่งคงจะช่วยให้เกิดความรู้สึกรักสนุกสำหรับเด็ก อย่างเรื่องสอนธรรมยากๆ ด้วยสามเณรปัญหาว่า “อะไรเอ๋ย มีสองอย่าง อะไรเอ๋ยมีสามอย่าง” ฯลฯ^{๗๘}

ขณะที่พระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จไปบิณฑบาต ได้ทรงพบกับเด็กชายชาวเมืองสาวัตถี จำนวนมากที่กำลังพากันใช้ท่อนไม้ตีงูในในระหว่างทาง จึงตรัสถามพวกเด็กว่า “ทำอะไรกันอยู่” “งูพระเจ้าข้า กำลังตีงู” “เพราะเหตุไร” “เพราะกลัวมันจะกัด พระเจ้าข้า” จากนั้นได้ตรัสสอนพวกเด็กๆ ด้วยพุทธวิธียกข้ออุปมาเปรียบเทียบว่า “ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย ส่วนผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน ไม่ใช่ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมได้รับความสุข”^{๗๙} พวกเด็กเหล่านั้นฟังเข้าใจ แล้วรู้สึกซาบซึ้งจึงพากันงดเว้นจากการเบียดเบียนทำลายสัตว์นับแต่บัดนั้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จึงเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงมีพระอัจฉริยภาพในด้านการถ่ายทอดและสั่งสอนสรรพสัตว์ให้บรรลุประโยชน์ได้ตามสมควรแก่วิวุฒิ เหตุการณ์ และอุปนิสัยสมบัติของเวไนยสัตว์โดยแท้จริง อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการที่จะปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชนให้รู้ผิด-ชอบ ชั่ว-ดี ในสภาวะการณ์โลกสมัยใหม่ ไม่ใช่เรื่องง่ายเหมือนในอดีต เพราะปัจจัยหลายด้านประกอบกันเช่น ปัจจัยทางครอบครัวและสิ่งแวดล้อมทางสังคม รวมถึงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่รุ่มร่าให้เยาวชนต้องการเสพสรวายทางอายตนะอย่างไร้ขอบเขต เพื่อแก้ไขปัญหานี้ บทบาทของบิดามารดาและครูอาจารย์ ตลอดถึงพระสงฆ์นักเผยแผ่ศาสนาจึงควรหาวิธีการอบรมสั่งสอนเยาวชนไทยให้ตระหนักในเรื่องคุณธรรมจริยธรรมให้มากขึ้น การเผยแผ่ธรรมะให้เด็กเข้าใจเข้าถึงด้วยสื่อการ์ตูนพุทธประวัติ จึงมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าสื่ออื่นๆ ที่เด็กควรเรียนรู้และควรได้รับการปลูกฝังให้เด็กมีอุปนิสัยที่พึงประสงค์เช่น มีความกตัญญูกตเวที มีความเพียร มีความเมตตาต่อตนเองและผู้อื่น รวมถึงมีความเสียสละต่อสังคมและประเทศชาติเมื่อเติบโต คุณธรรม ที่สอดแทรกอยู่ในการ์ตูนพุทธประวัติจึงให้คุณค่าแก่เด็กในเชิงการพัฒนาคุณภาพชีวิตเชิงจิตวิญญาณของเด็กนั่นเอง ในบทต่อไปนี้เป็นการศึกษาความเข้าใจธรรมะของเด็กผ่านสื่อการ์ตูนพุทธประวัติ ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงเป็นลำดับไป

^{๗๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๗-๑๐๘/๑๑๗-๑๑๘.

^{๗๙} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๗๓.